

KUTADGU BİLİĞ’DE OLUMLU VE OLUMSUZ DUYGULAR

Positive and Negative Emotions in Kutadgu Bilig

Nigâr KALKAN*

Dil Araştırmaları, Bahar 2020/26: 103-138

Öz: Duygular içinde yaşadığımız kültürün beklenti ve düşünceleriyle şekillenmektedir. Bu çalışmada Türk kültürünün ve Türk dilinin temel eserleri olan “Eski Türk Yazıtları”, 11. yüzyıldan günümüze ulaşan “Divânu Lügâti’t-Türk” ile “Kutadgu Bilig”de geçen “mutluluk, aşk, acı, korku, şüphe, keder, haset, utanma, öfke, kaygı, heyecan, neşe, öç, övünme, huzur, iğrenme vb.” duyguları bildiren kelimeler ve anlam özellikleri incelenmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan duygu bildiren kelimelerin geçtiği dizelerden hareketle Yusuf Has Hâcib’in Türk kültür yapısı içinde 11. yüzyıldan günümüze neler ulaştırdığı belirlenmeye çalışılmıştır. Eski Türk Yazıtları ve Divânu Lügâti’t-Türk’te geçen duygularla mukayese edilmiş ve tarihî süreçte Türk kültürü içinde duyguların nasıl ifade edildiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Her dil, bir milletin dünya görüşünü içeren ve onu taşıyan bir sistemdir. Türk diline ait dünya görüşüyle yazılmış eserlerde, hayat içinde önemli bir yere sahip olan duyguların Türk kültürü içindeki yeri ile ilgili bazı çalışmalar yapılmış olsa da “mutluluk, pişmanlık” dışında Kutadgu Bilig’de duyguların hangi özelliklerle anlatıldığı belirlenmemiştir. Bu çalışmada duyguların eserdeki yeri dil-kültür ilişkisi içinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk dili, Kutadgu Bilig, duygular, dil-kültür ilişkisi.

Abstract: Emotions are also interwoven with the expectations and thoughts of the culture we live in. In this study, Old Turkic Inscriptions, the emotive words (happiness, love, pain, fear, doubt, grief, envy, embarrassment, anger, anxiety, excitement, joy, vengeance, boast, peace, disgust, etc.) and meaning features in Divanu Lügati’t-Türk and Kutadgu Bilig, which reached to the present day from the 11th century, will be examined. In the study, it will be stated what Yusuf Has Hâcib has achieved in the Turkish cultural structure from the 11th century to the present day based on the lines that express emotive words in Kutadgu Bilig. It will be compared with Old Turkic Inscriptions and emotion evaluations in Divanu Lügati’t-Türk and it will be tried to determine how emotions are expressed in Turkish culture within a historical process.

Every language is also a system that includes and carries the world view of a nation. Although some studies have been done about the place of emotions which is of capital importance in life in Turkish culture in the works written with the world view of Turkish language, the emotions in Kutadgu Bilig other than happiness and regret have not been included. Examining the characteristics of emotions in Kutadgu Bilig, Turkish emotion culture will be explained in terms of language-culture relationship.

Keywords: Turkish language, Kutadgu Bilig, emotions, language-culture relationship

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, nkalkan@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2867-9348 Gönderim Tarihi: 17.04.2020/ Kabul Tarihi: 29.04.2020

Giriş

Dil, duygu ve düşüncelerin aktarılmasını sağlayan en etkili iletişim aracıdır. Bu aktarımdaki unsurlardan biri olan duygu, Türkçe Sözlük (TS)'te, "1. Duyularla algılama, his. 2. Belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim. 3. Önsezi. 4. Nesnelere veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği. 5. Kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik." olarak tanımlanır (TS, 729).

"Duygu" kelimesinin tanımında İngilizcedeki anlam karşılığı olan "emotion" kelimesinin Latince "hareket etmek, dışarı çıkmak" anlamlarına gelen "emovere" (Ahmed 2004: 21) kelimesinden türediği açıklamaları dikkat çeker. TS'deki tanımda da duygunun hareket etme vasfı belirtilmiştir. Duygu teriminin anlamı konusunda araştırmacıların farklı tanımları bulunmaktadır. Duygu; fizyolojik ve psikolojik bir bütünlükten kaynaklanan, belirlenmesi zor bir kavram ve bedenün işareti olarak değerlendirilir.

Duygu teriminin anlamının tam belirlenememesi duyguları incelemede de zorluklara sebep olmaktadır. Kavramın tanımlanamaması farklı nedenlere bağlıdır. Tanımlamadaki karmaşaya yol açan sebeplerden bazılarını Er, duygunun öznel niteliği, nedeni, hedefi, süresi, yoğunluğu olarak sıralar (2006: 23).

Duyguların pek çok işlevi vardır ve bunlar insan yaşamını şekillendirir. Bu işlevlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Duygular uyuma yöneliktir; tüm insan sisteminin hedeflerinde, tatmin edici ve güvenli koruyucular olarak işlev görür. Davranış tarzları ile ilgili bilgiyi sağlar; bu anlamda bir çeşit davranış eğilimi oluşturur. Güdüleyicidir. Bireyin ihtiyaçlarını karşılamada bireye gerekli olan itici güçtür. Duyguların yaşamı koruma ile ilgili önemli fonksiyonlarından dolayı bütün sistem üzerinde zorlayıcı bir etkisi vardır. Kendini ifade etme şekillerinden biridir. Çok kısa bir zaman içerisinde bazen anlık olarak hiç vakit harcamaya gerek kalmadan organizmaya bilgi verir (Çeçen 2002: 167-168).

İfade kolaylığı da sağlayan duyguları oluşturan iki temel bileşen vardır. Bunlardan biri psikolojik uyarı, diğeri ise bu uyarıcıyı kişinin vasıflandırma şeklidir. Kızgınlık veya sevinç, sevgi veya tedirginlik gibi duyguları hissetme şeklinin büyük ölçüde duyguların nasıl vasıflandırıldığına bağlı olduğu deneylerle gösterilmiştir. Bu vasfın temeli ise kişinin çevresini *okuma* tarzına dayanmaktadır (Condon 2000: 36). Yani duygularda çevresel etkilerin yeri büyüktür.

Çeşitli kuramlar esasında, birçok araştırmacı, temel, benzer ve farklı duyguların neler olduğuna dair sınıflandırmalar yapmaya çalışmışlardır. Toplumsal, kültürel, tarihsel bağlamla iç içe bulunan, değişken bir yapıya da sahip olan duygular farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Duyguların hoş olma-hoş olmama, olumlu veya olumsuz, iyi ve kötü, birincil duygular ve yüksek duygular olarak sınıflandırıldığını söyleyebiliriz.

Temel veya birincil olarak kabul edilen duyguların neler olduğu konusunda da araştırmacılar arasında bir fikir birliği yoktur. "Büyük beşli" (the big five) denen beş duygudan söz edilmektedir. Bunlar; *öfke, korku, üzüntü, tiksinti ve mutluluktur* (Er 2006: 25). Temel (birincil) duygular olarak değerlendirilenler şöyle sıralanabilir: *öfke, tiksinti, cesaret, neşesizlik, arzu, umutsuzluk, korku, nefret, umut, sevgi, üzüntü, hayret,*

mutluluk, merak, keder, dehşet, endişe, şaşırma, suçluluk, kıvanç, bağlılık, acı, zevk, panik, küçümseme, utanç.

Duyguların sayısı oldukça fazladır ve bu sayıyı kesin belirlemek mümkün değildir. Olumlu duygu, insanın toplumla daha iyi ilişki kurmasını sağlayan, yaşama anlam veren duygulardır. Olumsuz duygular ise insanın toplumla ilişkisini engelleyen, çeşitli fizyolojik ve psikolojik rahatsızlıklara da neden olabilecek duygulardır ve en önemli özelliği de paylaşıldıkça pekişmesidir. Bu sebeple insan haklı ve mantıklı değilse olumsuz duyguyu paylaşmamalıdır (Tarhan 2010).

Dilde olumsuz duyguların olumlu duygulardan daha kapsamlı şekilde betimlenebildiği gösterilmiştir (Hacızade 2012: 7). Temel duygular arasında sayılan duygulardan pek çoğu da olumsuz duygudur: *dehşet, acı, nefret, öfke, tiksinti, neşesizlik, korku, keder, endişe, suçluluk* vb.

Duygular insanın sahip olduğu çok karmaşık, anlaşılması ve aktarılması en zor yapılardan biridir. Bu nedenle duygunun yansıtılması (ifade edilmesi, dile getirilmesi, aktarılması) oldukça zordur. Duygunun dışı vurumu ya da aktarılması dille veya bedensel tepkilerle gerçekleşebilir. Dille aktarılan duygular insanın fizyolojik ve psikolojik durumunun bir yansımasıdır. Bu nedenle; duygu dili, tıpkı duygular gibi, insandan insana farklılık göstermektedir. Duygular her insanda farklı şekilde yansıtılsa da her dilde insanın sahip olduğu duygu durumunu betimleyebileceği ortak dil araçları bulunmaktadır. Böylece kişi hem kendi duygularını aktarmakta hem de başkalarının duygularını yorumlayabilmektedir (Hacızade 2012: 9).

Bireydeki bir izlenim olarak değerlendirilen duyguların şekillenmesinde zihin ve bedenın yanı sıra kültürlerin etkisi de oldukça fazladır. Duygular, kültürün beklentileriyle ve düşünceleriyle ilgili olduğu için farklılık göstermektedir. Duyguların kelimelerle ifade edilmesi bazen zor olabilir.

İnsanların kendini tanıması ve tanıtmasında, hayatı değerlendirmede de duyguların aktarımı söz konusudur. Hatta duygu olmadan insanların kendisini anlatmasının mümkün olmadığı belirtilmektedir (Tarhan 2010: 46). Her dilde söze dökülmüş olan duygu göstergeleri vardır. İnsanın dünyayla ve kendisiyle olan duygusal bağınyı yansıtan birimler her halkın kültür özelliklerini yansıtmaktadır (Hacızade 2012: 9).

Her kültürde olabilecek duyguların adlandırılması da bazı dillere özgüdür. Mesela “sevdiğimiz bir kişinin kucağına sığınıp sevilip avutulmak istemek” diye tanımlanan ve Japonya’da *amae* (Smith 2018: 38-40) olarak adlandırılan duygunun diğer dillerde bir kelime karşılığının olmadığı belirtilmektedir. Bu da Japonya dışındaki toplumlarda insanların birbirlerinin desteğini kabul etmekte zorlandığının bir işareti olarak değerlendirilmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada Kutadgu Bilig’de (KB) geçen duygu bildiren kelimelerin belirlenmesi ve duyguların eserde nasıl değerlendirildiğinin anlatılması amacıyla hazırlanmıştır. Öncelikle Türk dilinin ilk kaynakları olan Eski Türk Yazıtları (ETY) ve Türk-İslam kültürünün ilk dönemi olan 11. yüzyıldan günümüze ulaşan Dîvânu Lügâti’t-Türk’te

(DLT) geçen duygu bildiren kelimeler ve anlamları verilmiştir. Daha sonra Kutadgu Bilig'deki duygulara ait kelimeler yazılmıştır. Duyguların anlatıldığı dizelerden hareketle Yusuf Has Hâcib'in Türk kültür yapısı içinde 11. yüzyıldan günümüze neler ulaştırdığı belirlenmeye çalışılmıştır.

KB'de duyguların yer aldığı pek çok dize mevcuttur. Bu dizelerde anlatılan duygulara ait açıklamalar çalışmamızda yorumlanarak yazılmıştır. Yorumların hangi dizeye ait olduğu da yay ayraç içinde gösterilmiştir. Dizelerle ilgili verilen sayılar, Reşit Rahmeti Arat'ın hazırladığı ve 1959'da yayımlanan *Kutadgu Bilig II, Tercüme* adlı eserindeki sıralamaya aittir.

Çalışmada duygu kavramlarının ad alanlarında anahtar kelimeler belirlenmiştir. Bazı duyguların anlatımında çoklu adlar tercih edilmiştir. Başlıklarda duygu adlandırması olarak *sevinç*, *üzüntü*, *koru* gibi ad şekilleri esas alınmıştır. Duygu bildiren bu kelimelerin öncelikle Türkçe Sözlük'te nasıl tanımlandığı yazılmış daha sonra o duygunun temel özellikleri anlatılmıştır.

Araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda sayısız duygu olduğu belirtilmiş ve farklı özellikler dikkate alınarak duygular sınıflandırılmıştır. KB'de çok sayıda duygu yer almaktadır. Tespit ettiğimiz duyguların KB'de anlatılma özelliği dikkate alınmış ve duygular “Olumlu Duygular” ve “Olumsuz Duygular” olarak sınıflandırılmıştır.

İnceleme

Yusuf Has Hâcib'in 1069'da yazdığı Kutadgu Bilig bir “siyasetname” (yönetim kuramı yazısı), bir “pendname” (öğüt yazısı), bir “ütopya” (Dilaçar 1995: 24) olarak değerlendirilmiştir. Din, mitoloji, dinler tarihi, felsefe, ruhbilim, bilgi kuramı, eğitim-öğretim, aile düzeni, ahlâk, kadın, içki, atasözü bilimi, yasa, töre bilgisi, devlet ve saray örgütü, siyaset ve diplomatlık, ordu, tarih, coğrafya, tören ve şölen düzeni, sofrâ görgüsü, ulusal spor ve oyunlar, düş yorma, gökbilim, matematik, zooloji, edebiyat, şiir sanatı, sahne sanatı, sağlık bilgisi, aççılık, tarım, hayvancılık ve ürünler, el sanatları, maliye, para, ulaşım gibi konuların anlatıldığı bir ansiklopedi kabul edilmiştir (Dilaçar 1995: 145). Bu ansiklopedide yer alan hususlara duyguları da ilave edebiliriz.

Ercilasun, KB'de ana temin “ideal insan” olduğunu belirtir ve Hâcib'e göre ideal insanın özelliklerini “bütün kötü vasıflardan arınmış ve iyi huylarla bezenmiş insandır.” cümlesiyle açıklar. Bu vasıf ve huyları açıklarken din, ilim, sosyal hayat, kişinin karakter özellikleri gibi pek çok özelliğin önemini vurgular. İdeal insanın merhamet duygusuna da sahip olması gerektiğini belirtir (2004: 309).

Duygular, sadece kişinin kendi yaşamını sürdürmesi için gerekli değildir. Toplumun varlığı ve toplumsal ilişkilerin sürdürülüp korunması da büyük ölçüde duygularla bağlantılıdır. Duyguların kişisel ve toplumsal önemini irdeleyen sosyolog Norman Denzin, “Duygusalık kişi ile toplumun kesişiminde yatar, çünkü insanlar her gün deneyimleyip hissettikleri duygular yoluyla ve kendilerini hissettikleriyle toplumlarına bağlanırlar. İnsanla ilgili tüm disiplinlerde duygusallığın incelenmesine merkezî bir

yer vermenin zorunlu olmasının nedeni budur; çünkü insan olmak duygusal olmak demektir.” değerlendirmesini yapar (Lupton 2002: 15; Hacızade 2012: 10). Yusuf Has Hâcib de KB’de insan ve yaşamla ilgili pek çok disiplini anlatırken duygulara da yer vermiştir. Duygu anlatımında Hâcib genel bir dil kullansa da “pişman olmuş kişi, alçak gönüllü kişi ne der dinle” ifadesinde olduğu gibi kendisi için de duygu bildiriminde bulunur. Bu dizelerden sonra da yaşadığı duygu ile ilgili açıklamalara devam eder. Bu, hem olumlu hem olumsuz duygularda görülür. Hâcib kendi bildiği, yaşadığı duygularla yani duygusallığı ile Denzin’in açıklamalarında belirttiği üzere insan olma vasfını ortaya koymuş iyi ve erdemli bir insan ve toplum için duyguların özelliklerini KB’de ayrıntılarıyla anlatmıştır.

Hâcib’in metin kurgusunda yapmış olduğu bu anlatım biçimi duygu ortaklığı ve paylaşımını da sağlamaktadır. Duygularla ilgili KB’de “*köñüldeş*” ve “*örüglük*” kelimeleri dikkat çekicidir. *Örüglük* “itidal, sükûnet” olarak anlamlandırılmıştır. *İtidal* “Duygu, düşünce, ahlâk ve davranışlardaki denge anlamında bir terim.” (Çağrı 2001: 456) diye tanımlanmıştır. Eserde duygularda da bir denge olması gerektiği belirtilmiş hem *sevînc*, *sevgi* gibi olumlu duygularda hem de *öfke*, *nefret* gibi olumsuz duygularda aşırıktan uzak durulması gerektiği vurgulanmıştır.

KB’de *köñüldeş* “gönül arkadaşı” kelimesi, *köñüldaş* “gönül arkadaşı” (DLT, 739) olarak DLT’de de geçer. Günümüz Türkiye Türkçesinde de *gönüldaş* “duyguları aynı olanlardan her biri, candan dost” (TS, 966) diye tanımlanmıştır. Türkçenin farklı dönemlerinde aynı anlamla kullanılan bu kelime duyguların bireyin dışındaki kişilerle paylaşılabilirdiğinde dostluk ve yakınlığın ortaya çıktığını da göstermektedir. KB’de de duygular sadece bireyi ilgilendiren bir özellik olarak değerlendirilmemiştir.

İnsanın varlık amacı, doğru yaşayıp mutlu olmaktır. Hayatımızın duygu, düşünce ve davranış alanları vardır. Kişinin bu üç alanda attığı adımlar, verdiği kararlar ve ürettiği çözümler onun şahsiyetini oluştururken aynı zamanda o kimseyi mutluluğa taşıyan sonuçları da doğurur (Tarhan, 2010: 29). Bir duygu olan mutluluğa insanı ulaştıracak üç unsurdan biri de duygulardır. KB’de Allah insana akıl, bilgi, anlayış, gönül (147, 149) vermiştir. “Kalpte oluşan duyguların kaynağı” (TS, 963) olarak tanımlanan gönül (duyguların kaynağı) de bilgi, akıl ve anlayışla birlikte KB’de insanları mutluluğa taşıyacak kavramlardan biridir.

Duygular insan yaşamının ilk evrelerinden son anına kadar, pek çok zaman diliminde bireyin kişisel tecrübelerine eşlik ederler. Günlük yaşamın gerektirdiği birçok davranış türünün öncesinde veya sonrasında farklı şekillerde yer alarak, insanı birçok açıdan etkileyebilecek bir potansiyele sahip olan duygular, hem psikolojik hem de fizyolojik yönleriyle bir bütün olarak insan yaşamının önemli öğeleri arasında yer alır. Duygulardan arınmış bir yaşam tasvir etmenin çok güç bir durum olduğu rahatlıkla söylenebilir (Cüceloğlu 2012: 262). Hâcib de yaşamın içinde çocuk, yetişkin, hükümdar, kul, meslek erbapları, kadın, erkek yani herkesin yapması ve yapmaması gerekenleri anlattığı KB’de duygulara da yer vermiştir. “Mutluluk Bilgisi” olan KB’de tespit ettiğimiz duygular şunlardır:

1. Olumlu Duygular

1.1. Cesaret

Cesaret “güç veya tehlikeli bir işe girerken kişinin kendinde bulunduğu güven; yüreklilik, yiğitlik, yürek ve göz peklığı; cüret; atılganlık” olarak tanımlanır (TS, 456) Cesaretin dört temel erdem olan ihtiyat, adalet, ölçülülük ve metanet etrafında şekillendiği ve uğruna anıtlar bile dikildiği belirtilmektedir (Smith 2018: 62-64). Cesaretin toplum tarafından teşvik edilen bir duygu olduğu da söylenebilir.

Cesaret göstermenin bir refleks değil, arkasında bir düşünceyi barındıran kararlı bir tutum olduğu vurgulanarak cesaretin korkunun olmadığını göstermediği ifade edilir. Cesaret göstermek, kaçınılması ve göze alınması gereken şeyi bilmek, korku verici olan şeyle mücadele etmek ve mücadelenin yollarını düşünmektir (Bal 2018: 94). Yani düşünmek cesaretin en önemli unsurlarından biridir.

DLT’te *kezik* “cesaret”, *yüreklen-* “yüreklenmek, şecaat göstermek”, *yüreklilik* “insanlardan sebatlı, cesur ve yürekli olan” kelimeleri bu duyguya işaret etmektedir.

KB’de ise *şat*, *kür yüreklilik*, *yürek*, *yüreklilik bol-* “cesaret almak” ifadeleri cesareti anlatmaktadır.

KB’de cesaret korkak kişilerin bile cesur olanla birlikte olduğunda kazanılacak bir duygudur (2045). Yani sonradan da kazanıldığı kabul edilmektedir.

Halka hâkim olmanın gereklerinden biri de cesarete sahip olmaktır (2044, 5911). Bu duyguya sahip kişinin hiçbir konuda endişe etmemesi gerektiği belirtilmektedir (2055). Cesaret ve akıl arasında bir ilişki vardır ve akıl bu duygudaki en önemli unsurdur. KB dizelerinde de akıl ve cesaret bir arada şöyle dile getirilmektedir:

Ajun tutğuğa er ukuşluğ gerek, / Bodun basğuğa ög gerek hem yürek

“Dünyayı elde tutmak için insan anlayışlı olmalıdır; halka hâkim olmak için ise hem akıl hem cesaret gerektir.” (217).

Cesaret eserde az yer almış olsa da KB’de ele alınan dört temel unsurdan biri olan akılla bir arada anlatılmış ve büyük bir öneme sahip olmuştur. Bir bağlaç olan “*hem... hem..*” ile akıl ve cesaretin birlikte verilmiş olması da bu bağı kuvvetlendirmiştir. ETY’da da kağanın en temel özelliği bilgili ve alp olmasıdır. Türk kültürü içinde sadece cesaret ve kahramanlık değil akıl ve düşünce de lider olmanın gereği kabul edilmiştir.

1.2. Güven

İnsanın doğuştan beri aradığı duygu (Tarhan 2010: 76) olan *güven* “korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu, itimat; yüreklilik, cesaret” (TS, 1012) olarak tanımlanır.

Korku, kuşku, cesaret duyguları ile bağ kurularak tanımlanan güven duygusu itaatle de ilgilidir. Bir kişide iki farklı itaat oluşturularak o kişinin güveni kazanılabilir. Sevgiyeye dayalı olan gönüllü itaat ve korku temelindeki gönülsüz itaat vasıtasıyla güven oluşturulabilir. Dinler ve inanç sistemlerinde gönüllü bağlılık güven doğurmaktadır. Bu güvende de öncelikle kalpten bağlanma önem kazanmaktadır (Tarhan 2010: 81-

82).

Bu duygu için DLT’te *igeş-* “birbirine güvenmek”, *işen-* “güvenmek, itimat etmek”, *köni* “güvenilir kişi” kelimeleri kullanılır.

KB’de ise *küven-*, *küvenç*, *inan-*, *işan-*, *işen-*, *küvezlen-*, *imin bol-* kelimeleri bulunmaktadır.

KB’de güven duygusu genellikle olumsuzluk üzerinden “güvenme” emriyle anlatılmaktadır. Buradaki emir, bir korkuya da sebep olmaktadır. Bu da kişinin daha temkinli olmasını sağlayacaktır. Aşağıdaki dizelerde de olduğu gibi dünyada olacaklara karşı ikazda bulunmak için güvenmek fiili olumsuz bir yapıyla kullanılmıştır.

Küvenme bu kutka kelir hem barır, / İnanma bu devlet berür hem alır

“Bu saadete güvenme, geldiği gibi gider;bu devlete inanma, verdiği gibi alır.” (694).

Kimlere güvenmek gerektiği de KB’de belirtilmektedir. Hazinedar (2750) güven duygusunu oluşturacak biri olmalıdır. İnsanın özellikle doğru ve olgun insanlara güvenmesi gerektiği telkininde bulunulurken aslında kişinin kendisine güvenmesinin daha önemli olduğu söylenmiştir (2850, 3496). KB’de asıl güvenilmesi gerekenin Allah olduğu ancak Allah için yapılan ibadetlerin çokluğuna da güvenmemek gerektiği dile getirilmektedir (6631, 3674).

Dünyanın ve hayatın gelip geçici olması benzetmelerle de daha belirgin hâle getirilerek dünyaya güvenmemek gerektiği belirtilmiştir (1332). Ayrıca, dünyadaki saadete, mala, askere, orduya, huzura, güce; beyler tarafından gösterilen güler yüze ve teveccühe; hizmetin çokluğuna güvenmemek gerektiği pek çok dizede (550, 1091, 1093, 1403, 1424, 4090, 4755, 5175, 5214, 5215, 5926, 5323) dile getirilmiştir.

1.3. Hasret

Hasret sadece “özlem” (TS, 1054) olarak tanımlanırken *özlem* ise “bir kimseyi veya bir şeyi görme, kavuşma isteği, hasret, tahassür” (TS, 1870) olarak açıklanmaktadır.

ETY’de *yoğla-* “özlemek”; DLT’te *östük-* “özlem ve ihtiras duymak” kelimeleri bu duygu için kullanılan kelimelerdendir. KB’de *üdik* ve *küse-* kelimeleri hasret/özlem duygusu için kullanılmaktadır.

Ögdülmiş Hasret, diğer duygulara göre eserde daha az yer almaktadır. KB’de “Zevk nedir?” sorusuna Ögdülmiş’in verdiği cevap da bu duyguyla ilgilidir. KB’de zevk, hasret duygusunun kuvvetli hâlidir (1892). Ayrıca geçmişe ve gençliğe duyulan bir his olarak dile getirilen hasretin sonraki evresi pişmanlıktır. Bu da KB’de şu dizelerle ifade edilmektedir:

Küser men yigitlikke öknür özüm, / Ökünçüm asığ yoğ kesermen sözüm

“Sonra gençliğin hasretini çeker ve pişman olursun ama son pişmanlık fayda vermez; sözüm bu kadar.” (363).

Bu duygu daha çok ve Ogdurmuş arasında söz konusudur. Birbirlerinden ayrıldıklarında kavuşmayı özleyen karakterlerden Ögdülmiş, insanın sağ ve sağlıklı olduğu sürece sevdiklerini arayıp bulabileceğini ifade eder. Eserin beyit sayısı

düşünüldüğünde metnin ortalarında yapılan bu açıklamalar hayata bakışı, özlem duygusuyla nasıl baş edileceğini göstermektedir (3312, 3313, 3314). Ancak eserin son beyitlerinde anlatılan olayda Odgurmuş ölür. Ögdülmüş Ogdurmuş'a yas tutarken mezarına gittiğinde söylediği sözlerde de ölen kişiye duyulan özlem dile getirilmektedir (6300). Ölümünden sonra hissedilen yasın evrelerinden biri olan özlemi gidermek için eserde, ölen kişiye ait bir nesneye bakılması tavsiye edilmiştir (6326).

2.4. Hayret, Şaşırma

Hayret kelime anlamı olarak “beklenmedik, garip bir şeyin sebep olduğu şaşkınlık, şaşırma” (TS, 1073) diye açıklanmaktadır. Tanımda belirtilen *şaşırmak* fiili de “ne yapmak gerektiğini bilememek, nasıl davranacağını kestirememek, içinden çıkamamak, herhangi bir durum karşısında şaşkınlık duymak, hayret etmek” (TS, 2207) demektir.

Hayret insanın dış dünya ile olan ilişkisiyle ortaya çıkar ve temel duygulardan biri olup olmadığı konusunda değişik görüşler mevcuttur. Hayret hem olumlu hem olumsuz duygularla bir arada bulunabilir. Ancak bu duygunun olumlu ve olumsuz değerlendirilmesinin kültürlere göre değişeceği ifade edilmektedir (Hacızade 2012: 189-190).

Merak ve hayret bilimsel üretimi oluşturan duygulardır. İnsanların düşünce üretimine duygularını katarak, hayretle hareket ettiklerinde öğrenme ve çalışma isteği duyduğu, bunun da bilimsel çalışmaları ortaya çıkardığı belirtilir (Tarhan 2010: 57).

Bu duygu için DLT’de *ey-*“ hayret etmek”, *tañla-* “şaşırmak”; KB’de de *tañırka-*, *tañla-*, *az-*, *en-*, *tañ er-* “şaşırmak” ve *şaş* “şaşırmış olan” kelimeleri kullanılmıştır.

KB’de hayret anlamsız bir duygu olarak değerlendirilir. Ölüm ve dünyanın gelip geçici olması karşısında (6073, 6074) hissedildiğinde daha anlamsız bulunur. Bilinen gerçeklikler için bu duygunun oluşmaması gerektiği ifade edilmiştir. İnsan hayatı için kesin olan ölüme hayret edilmemesi gerektiği de şu dizelerle anlatılır:

Ölümke tañ ermez toğuglı ölür, / Toğuglı ölür kör kara yer bolur

“Ölüme hayret edilmez, her doğan ölür; doğan ölür ve kara toprak olur.” (1545).

KB’ye göre insan, sevdiklerinin yaptıklarına hayret etmemelidir. Çünkü sevilen kişi her ne yaparsa yapsın seven, bunları bir kusur olarak kabul etmez (3514).

Hayret duygusu yapılan işi farklılaştıran ve ona değer katan bir duygu olarak değerlendirilmez (5433). Dikkatten sonra hissedilen bir duygudur (5691). Dünyanın anlamına vakıf olmak bu duyguya sebep olur (6390). Dikkatin ardından ortaya çıkan hayret duygusu, bilimsel üretimi desteklediği için hayatı da olumlu etkileyebilir. Eserde hayret duygusunun olumlu bir duygu olarak ele alındığını söyleyebiliriz.

1.5. Heyecan

Heyecan “sevinç, korku, kızgınlık, üzüntü, kıskançlık, sevgi vb. sebeplerle ortaya çıkan güçlü ve geçici duygu durumu; coşku” olarak tanımlanır (TS, 1090). Bu duygu psikolojik etkenlerin ve fizyolojinin karışmasıyla oluşmaktadır. Farklı duygu durumları

için de kullanılan heyecan, 19. yüzyılın ortalarında bir duygu olarak ele alınmaya başlamıştır. Öncesinde tıp kitaplarında yaşam özü olan değerlerin kışkırtıldıklarında vücutta dolaşmaya başlayıp beyne ve uzuvlara mesaj gönderme durumu olarak değerlendirilmiştir (Smith 2018: 108).

DLT’de *komi-* “heyecanlanmak ve şiddetli özlem duymak” ve *komit-* “heyecanlandırmak, coşturmak” kelimeleri kullanılmıştır.

KB’de heyecanlanmak için *komi-* ve *könül yilgit-* fiilleri geçmektedir. Heyecan, gönül kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. Gönül “kalpte oluşan duyguların kaynağı” (TS, 963) olduğu için heyecanın diğer duyguların oluşmasını sağlayan temel etken olduğunu söyleyebiliriz. Bu duygunun ortaya çıktığı yer olan gönlün harekete geçmesiyle oluşan duygu yani heyecan KB’de olumlu bulunmamaktadır. Ancak hükümdarın Ögdülmiş’i takdir ettiği bölümde heyecan isteklere ulaşmayı destekleyen bir duygu (3854, 3857, 3701) kabul edilmiştir.

Heyecan süslenmiş bir geline karşı hissedilen bir duygu olarak geçmektedir (3540). Dünyanın güzelliklerine duyulan hisler, KB’de olumsuz duygulardır. Heyecan da KB’ye göre hem olumlu hem olumsuz bir duygudur.

1.6. Huzur

“Dirlik, baş dinçliği, gönül rahatlığı, rahatlık, erinç” (TS, 1117) olarak tanımlanan huzur duygusunu hissedilen bireylerin toplumsal barışı da daha kolay oluşturabileceği belirtilmektedir (Tarhan 2010: 105).

Bu duygu için ETY’de *bâni*; DLT’de *amul* “huzurlu”; KB’de *meñi*, *meñilik*, *erej*, *erejlen-*, *enç- ençlen-*, *ençlik*, *ençrün-* ifadeleri kullanılmıştır.

KB’de huzur en fazla ele alınan duygulardan biridir. Yüze yakın beyit huzurla ilgilidir. Çünkü huzur olumlu duyguların hissedilmesinden sonra kazanılan duygudur. Ayrıca mutluluk ve huzur hep bir arada kabul edilmektedir. Mutluluk insanlar için hayatta temel hedef olarak görülür (682).

Allah’ın varlığına inanmak ve iman etmek huzura kavuşmanın yolu olarak değerlendirilir (26, 3114, 3672). KB’nin sunulduğu Buğra Han’a övgü de (95) huzuru temin etme yollarından biridir.

Huzurda kimlerin önemli olduğu ve bu kişilerin tutum ve davranışlarının huzurdaki rolü de anlatılır. Ülkedeki huzurun temini hükümdarın, yöneticinin ve yardımcılarının ihtiyatlı ve doğru olmasına bağlıdır (448, 819, 1781, 2239, 2260). Yöneticinin en önemli görevlerinden biri de huzuru sağlamaktır (5491, 5504, 5604, 5734). Yöneticilerin huzuru ise onlara gönülden bağlı çalışanlar sayesinde oluşmaktadır (3128).

Huzur iyi veya kötü insanlara özgü bir duygu değildir. Kötülerin de hissedeceği bir duygu olmakla birlikte onlar için geçicidir (918, 2938). İyi insanların ise dünyada bir mağduriyet yaşasalar da öldükten sonra huzurlu olacakları belirtilir (919).

Huzur başka duygularla da mukayese edilerek anlatılmıştır. Huzur, pişmanlığa göre daha kısa süreli bir duygudur (926). Sabır, huzur için anahtardır (1320). Saadet ve servet de huzurun temininde önemlidir (3073). Endişe ve hırs huzurun azalmasına sebep olan duygulardır (6486).

Huzur sadece başka duygularla değil dostluk, düşmanlık gibi konularla ele alınarak anlatılır. Dostluk ve huzur arasında da sıkı bir bağ bulunur. Dostlukların bozulması huzurun kalmamasına sebep olurken düşmanlarla oluşacak dostluk huzuru beraberinde getirecektir (3396, 4230).

Meslekler ve huzur arasında da bir bağ olduğu belirtilir. Döşekçi, kuşçu, aşçı gibi işler, huzuru az meslek grubudur (4149). Derici, boyacı, cilacı ve okçular ise hayatları huzur içinde geçecek olanlardır (4461). Bazı işleri yapanlar ise başkalarının huzurunu sağlar. Bunlar; kadı, hükümdar ve vezirdir (5332). Yapılan işte doğru olmak ve çalışanlara güzel muamele etmek de huzur içinde yaşamının teminatıdır (4438, 4295).

Hayatın her alanında huzurun nasıl oluşacağını, devamlılığının nelere bağlı olduğunu anlatan bu eserde evlilik ve huzur arasında da bir bağ kurulmuştur. Evlenilecekse kişinin kendinden daha aşağıda biri ile evlenmesinin ömür boyu huzuru sağlayacağı söylenmiştir (4481). Huzur için insanın kendisine, söylediklerine hâkim olması şarttır (965, 2692, 4643). Hırslara hâkim olmak, kanaat etmek, ihmalkâr olmamak, edep ve adaba uygun hareket etmek de gerekmektedir (4550, 4559, 4602).

Bu duygu için hem maddi hem manevi özellikler önemlidir. Para, mülk insanları huzura kavuşturacak bir araç olarak anlatılmaktadır. Para iki dünyada da insanın huzurunun teminidir (2747, 3926). Ancak sadece parası olan değil fakir için de huzurun varlığı dile getirilmiştir (6370). Çünkü fakir için de gönül zenginliği söz konusudur ve bu zenginlik huzuru getirmektedir.

Huzur, hissetme süresiyle de değerlendirilmiştir ve gelip geçici bir duygu kabul edilmiştir. Çünkü dünya iki günlük olarak nitelendirilen kısa süre kalmamak yerdür (3618). Dünya ve ahiret arasındaki huzur ilişkisi de önemlidir. Asıl ve daimi huzurun ahirette olduğu dünyadaki huzurun sadece daha sonrası için zahmete sebep olacağı belirtilir (4740, 4809, 4915, 5235, 5317). Bu sebeple, geçici rahatlık huzur olarak adlandırılmaz (5187, 5236). Geçici huzuru yeterli bulan yani sadece dünyadaki huzuru isteyen kişiler bilgisiz olanlardır (6282). Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliği dikkat çekilmek için Müslümanların huzursuz oldukları tam tersine inanmayanların ise huzur içinde yaşadıkları da ifade edilmektedir (6481).

Huzurun kolay kolay elde edilemeyeceği, huzura ulaşmak isteyen insanın bir zahmetle karşılaşacağı (432, 434, 5190) dizelerde ifade edilir. Hayatın içinde ve ahirette huzur için gerekli şartlar ayrıntılı olarak pek çok dizede anlatılmakla birlikte eserin son dizelerinde bu duyguya sahip olarak yaşamak için yapılacaklar şöyle dile getirilmiştir:

Tiliñ tüd boğuz yığ udıma üküş, / Közüñ yum kulağ tu bir inçin tura

“Dilini tut, boğazına hâkim ol, çok uyuma, gözünü yum, kulağını tika ve böylece huzur içinde yaşa.” (6643).

1.7. Merhamet, Şefkat

Merhamet, “bir kimsenin veya bir başka canlının karşılaştığı kötü durumdan dolayı duyulan üzüntü, acıma” (TS, 1657); *şefkat* ise “sevecenlik” olarak tanımlanır (TS, 2221).

DLT’de *kawdın-* fiili “birisine şefkat göstermek ve zararlı şeyleri ondan uzaklaştırmak” anlamıyla yer alırken KB’de şefkat göstermek için *suyurka-* fiili vardır. KB’de merhamet için *bağırsaklık*, *bağırsak* kelimeleri kullanılmıştır.

Merhamet, şefkat ve duygusal empati kavramları birbirini tamamlayan temel duygulardır. Bu üç duygu, insanlar için en iyi sakinleştirici kabul edilmiştir. Çünkü bu duygular oluştuğunda beyin tarafından mutluluk hormonu salgılanır. Mutlu olmak isteyen kişilerin şefkat ve merhamet duygularını daha çok geliştirmeleri gerekir. Merhamet ve şefkat arasında fark vardır. Şefkat karşı tarafın kimlik ve kişiliğini gözetmeden herkese eşit olarak dağıtılan acıma duygusu, sevginin şartsız hâli, art niyetsiz ve saf bir sevgi kabul edilir. Şefkat ise merhametin olgunlaştırılmış hâli, daha ileri bir aşama olarak değerlendirilir ve insan sağlığına faydalı bulunur (Tarhan 2010: 93-98).

Evlad sevgisi, ana babaya saygı ve itaat, yaşlılara, yoksullara, hastalara, sakatlara, kimsesizlere, öksüz ve yetimlere yardım etme gibi erdemlerin merhamet duygusunun yansımaları olduğu kabul edilmektedir (Çağrıçı 2004: 184). KB erdemli, mutlu insan ve toplumun nasıl olması gerektiğini anlatır ve pek çok erdemın kaynağı gösterilen merhamet duygusuna sıkça yer verir.

KB’de merhamet; anne ve babadan daha merhametli olarak nitelendirilen Hz. Muhammed’in Allah’tan sürekli dilediği bir şeydir (41). Bu ifadelerde anne ve babanın da çok büyük bir merhamet sahibi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bir babadan daha merhamet sahibi olan Allah’tır ve bu pek çok dizede dile getirilmektedir (1243, 3771, 4777).

Farklı kavram ve duyguların da merhametle ilişkisi anlatılmıştır. Saadetin vasıfları arasında anne babadan daha merhametli olma özelliği dile getirilmektedir (717). Diğer olumlu duygularda olduğu gibi merhamet yöneticilerin sahip olması gereken duygulardan biridir (1412, 2169, 5471).

KB’de önemli bir yere sahip olan bilgi kavramı merhametli bir kardeş olarak tanımlanmış (317); her konuda insana destek ve yardımcı sayılmıştır.

İnsan, insanlık ve merhamet arasında bir bağ bulunur. İyi insan olmanın şartları arasında merhamet de vardır (3246, 3272). İnsanlık vasfını kazanmak için iki şeyden biri de merhametli olmaktır. Diğeri ise cömert olmaktır (6103). İnsanlığın başı (1945) olarak değerlendirilen merhamete sahip olan kişilerin aziz, başra basılacak (1946, 1947) insanlar olduğu belirtilmektedir. Ayrıca akrabalar arasında bulunması gerektiği (3298) vurgulanır.

Merhamet sadece insanlara karşı değil tüm mahlûklara karşı olması gereken duygudur (6089). Halk arasında üstünlük sağlayan kişilerde (6102) ve kendini koruyan birinde bu duygu yoktur. Ama başkalarının iyiliği için çalışanlarda (3933) bulunmaktadır.

Merhametin olgunlaşmış hâli kabul edilen şefkat, eserde Hz Muhammed’in vasıfları sayılırken dile getirilmektedir (43). Bu duygu bilgiyi ortaya çıkaran aklın özelliklerinden biridir. Farklı meslekler de şefkatli olma özelliğiyle değerlendirilmiştir. Bu duygu, âlim birinde (1700) yöneticilerde ve aşçıbaşında bulunmalıdır (2830, 1852, 2905). Hatta meşhur bir idareci olarak kalmak için sayılan dört özellikten biri şefkatli olmaktır (5904).

Kimlere karşı şefkatle yaklaşılması gerektiği de yazılmıştır. Fakir, dul ve yetimlere karşı şefkatli olunması istenmektedir (2473) Ama kişinin en fazla kendine karşı şefkat göstermesi gerektiği de vurgulanır (2852).

Şefkatin önemi ve değeri KB’de *Bağırsağka can berse ermez üküş* “Şefkatli bir insana canını dahi feda etsen çok değildir.” (1728) dizesiyle açık bir şekilde anlatılmıştır.

1.8. Neşe, Sevinç

Sevinç, “istenen veya hoş giden bir şeyin olmasıyla duyulan coşku” (TS, 2081) *neşe*, “mutlu olmaktan doğan ve dışa vurulan sevinç, şetaret” (TS, 1766) olarak tanımlanır. İnsan yaşamında çok önemli bir yere sahip olan ve olumlu duygular arasında yer alan sevinç duygusu kişiseldir; bazı kişiler de bu duyguya kuşkuyla bakarlar (Hacızade 2012: 89).

Temel duygulardan biri olan sevinç, Türk dilinin en eski kaynaklarında, ETY’de *bâñilâ-* “sevin-, mutlu ol-”, *ögir-*, *sâbin-* “sevinmek” kelimeleriyle karşımıza çıkar. Bu kelimelerden *ögir-* ve *sâbin-* fiili birlikte kullanılarak sevinme derecesindeki fazlalık anlatılmaya çalışılmıştır. *ögirip sâbinip* ve *ögirip sâbindi* ifadelerinde sevinç; kağan geldiğinde, tahta geçtiğinde hissedilen duygudur.

DLT’de *sewün-* “sevinmek”, *yaru-* “sevindirici bir şeye sevinmek”, *sewin-* “sevinmek”, *sewinç* “sevinç”, *katurgan* “gülen, sevinçli olan ve övünen”, *kıçurmak* “birine sitem edip ayıplamak ve onun üzülmelerinden sevinç duymak” kelimeleri yer almaktadır. DLT’de sevinç için şu dizeler bulunur:

*“İwrik başı kazlayı / Sagrak tolu közleyü
Sakanç kodı kızleyü / Tün kün bile sewnelim”* (DLT, 49).

Bu dizelerin açıklaması da eserde şu şekildedir: “*Diyor ki İbriğin başı kaz boynı gibi dik durmuştur. Kadeh ve göz gibi dolmuştur. Hüznü onun altına gömelim ve gece gündüz sevinelim.*” Burada hüznün yok sayılamayacağı ancak gizlenerek hayattaki sevinçlerin çokça yaşanması gerektiği anlatılır.

Ayrıca DLT’de geçen bir atasözünde de sevinç duygusunun fazlalığı, daha sonra gelebilecek kötülükler karşısında savunmayı bırakmamak için kullanılmıştır. Bu atasözü “*Üküş sewinç bulsa katıg oxsunur.*”dur. Atasözünün anlamı şöyle açıklanmaktadır. “*Çok sevinçli kişi bir şeye uğrayabilir ve onda üzüntüsü artar. Bir şeyde aşırıya gitmemek için tavsiye edilir.*” (DLT, 499).

KB’de neşe ve sevinç duyguları için şu kelimeler kullanılmıştır: *tarab*, *neş’e*; *sewünç*, *sewinç*, *sewindür-*, *sewin-*, *sewün-*.

Olumlu duygulardan neşe, sevinç KB’de iyiliğin ve doğruluğun karşılığında elde edilen bir duygu olarak değerlendirilmiştir (937, 1255, 1977. 2760, 2862, 3509).

Sevinç ve neşenin nasıl oluşacağı farklı dizelerde dile getirilir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür. Yöneticilerin iyi hareket etmeleri toplumun sevincini sağlayan en önemli kaynaktır (5225). Allah’ın zikri sevinç için yeterli bir iştir (4762). Kılıç kullananları yani mücadele edip hem kendini hem de diğer insanları koruyan kişilerin memnun edilmesi de sevinç içinde yaşamının yollarından biridir (2145). Baba

nasihatini dinlemek sevince ulaşmanın bir diğer yoludur (1568). Ancak sevincin asıl yeri cennettir (5186).

Sevinç ve neşenin kaynağı olarak gaflet de gösterilir ve insanı da gafletin mahvettiği belirtilerek (5270) bu duyguya temkinli bir yaklaşım sergilenir.

Sevinç diğer duygularla ilişkilendirilir. Endişe ve sevinç arasında bir bağ kurulmuş; endişenin sonunun sevinç, sevincin sonunda ise endişe (3550) olduğu belirtilmiştir. Sevinç, keder gibi insanlarla ortak yaşanacak duygudur (4257). Hayatın sevinç içinde geçmesi için hasetten uzak durmak gerekir (4276). Sevinç, kaygıyla birlikte bulunur (434). Her sevincin bir kederi vardır (1087).

KB’de sevinç hissedildikten sonra bir olumsuzluk meydana geleceği ifade edilir. Sevinçten sonra kederin dışında ortaya çıkacak şeylerden biri de beladır (4918). Ayrıca çok sevinerek gülen kişilerin ağlamaya hazır olması gerektiği uyarısında bulunulmuştur (1145).

KB’ye göre mizacın bu duyguda etkisi vardır. İnatçı insanlar için dünyada sevinç yoktur (340); sabırlı insanlar ise sevince ulaşabilirler (1317).

Kadın ve erkekler için de sevinçli anlar farklıdır. Gelin kızlar için zifaf gecesi, cesur erkekler için ise harp günleridir (2380). Gün içerisinde de sevinç için belirtilen bir zaman vardır. Huzur gündüz, sevinç gece hissedilen bir duygu olarak gösterilmiştir (3105).

Bu duyguyu yok eden bazı sebepler de KB’de açıklanır. Bunlar arasında düşman ve ölüm önemlidir. Düşmanı olan insanlar sevinç duygusundan mahrumdur (4187). Ölüm kaygısı da sevinci yok eder (4850).

Psikoloji ile ilgili kaynaklarda sevinç, olumlu duygular arasında kabul edilse de KB’de olumsuz bir duygu olarak belirtilmiştir. İnsanlar için sevincin daha az olduğu vurgulanmıştır. Esere göre her şey bir kaygı sebebidir (6199). Sevinç hissederek katıla katıla gülen kişiler bilgisizdir. Bilgili kişiler sürekli düşünceli olduğu için yüzlerinde sevinç belirtisi yoktur (6612).

Eserin başından sonuna kadar farklı bölümlerde ele alınan sevinç ve neşe için zaman, mizaç, cinsiyet, bilgi gibi pek çok özellik önemlidir.

1.9. Övünme

Övmek “birinin veya bir şeyin iyiliklerini, üstünlüklerini söyleyerek değerini yüceltmek, methetmek, sena etmek” (TS, 1863) olarak tanımlanmıştır.

Övünme, DLT’de *küwen*- “övünmek”, *ög*- “övmek, hamdetmek”, *ögdi* “övgü”, *ögle*- “övünmek”, *ögtür* “övme görevini yüklemek, övdürmek”, *ögül*- “övlmek”, *ögün*- “kendini övmek, övünmek”, *ögünç* “övünme”, *ögüş*- “birbirini övmek”, *ögüngüçi* “kendini övmek”, *ögüse*- “övmeye niyetlenmek” kelimeleri ile karşımıza çıkmaktadır. DLT’de ayrıca bu duygu için *kıçurgan* “konuğa daima huysuzlaşıp kibir ve övünç gösteren”, *orıla*- “kendini mübalağalı şekilde övmek”, *ögüندی* “herkesin dilinde övülen insan” kelimelerinde görüldüğü üzere söz varlığı içinde anlam ayrıntılarına pek çok kelime bulunur.

DLT övgü, mutluluk kaynağı (DLT, 225) olarak görülmektedir. Ama kendini övmekten kaçınmak gerektiği de “*Ögüngüçi üminde artatur.*” atasözü ile

vurgulanmaktadır. Bu atasözünün anlamı “*Kendini öven, şalvarını kirletir. Yani denendiği zaman övündüğü işi yapamaz ve altını kirletesiye utanır. Bu, kendini övmeyi terk etmek için kullanılır.*” ifadeleriyle açıklanmıştır (DLT, 99).

KB’de övünme için *ögünç*, *küven-* kelimeleri vardır. Bu duygu “sövmek” ile beraber değerlendirilerek insanlardan bir tercih yapması istenmiştir. İyilerin övüleceği, kötülere ise sövüleceği söylenerek iyi olma daha ön plana çıkarılmıştır (239). Övgü, akıllı insanların sözü için (6356) tereddütsüz kabul edilirken herhangi bir sözün hem övülecek hem sövülecek (1020) taraflarının olduğu söylenmekte ve övgü yine karşı bir ifade ile karşımıza çıkmaktadır.

Esere göre kişinin kendiyle övünmesi savunmasız kalmasına sebep olabilir. KB’de düşmana karşı temkinli olunması gerektiği vurgulanırken övünmenin temkinli olmaya mani olacağı vurgusu yapılmıştır (3401).

Övülme, *Öğünçke bolup er özin öldürür* “Öğülmesi için insan kendisini ölüme atar.” (2292) dizesinde de insanlar için kuvvetli ve önemli bir duygu olarak anlatılmıştır.

1.10. Saygı, Hürmet, İtibar

Saygı “değeri, üstünlüğü, yaşlılığı, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu, hürmet, ihtiram” olarak tanımlanır (TS, 2047). *Hürmet* tanımı olarak “saygı” (TS, 1121); *itibar* için ise “saygınlık” (TS, 1231) açıklaması bulunmaktadır.

KB’de *ağırla-*, *ağır tut-* kelimeleri ile ifade edilmektedir. Büyüklere karşı, âlim ve hâkimlere gösterilecek duygudur (4304, 4350). Saygı insanı yüceltecek ve insana mutluluk verecek hislerdendir. Her ne kadar saygı mevkiye ve yaşa itibar etmek olarak değerlendirilmiş olsa da eserin başındaki dizelerinde (264) bilgiye sahip olana karşı duyulması gereken bir his olarak ele alınmıştır. Kadın da saygı duyulacak kişidir (4520).

KB’de bu duygu için *hürmet*, *ağırla-*, *edle-*, *ağır tut-*, *uluğla-* ifadeleri yer almaktadır. Hürmet akıl, bilgi ve fazilete duyulan bir duygu (297, 3013) olarak değerlendirilmiştir. Bilgi ve fazilet aynı zamanda hürmeti ortaya çıkaran kaynaktır. Bu duygu iyilere (2303), saç sakalı düzgün olan ve KB’de haşmetli olarak değerlendirilen erkeklere (2460), akıllı, bilgili, temiz kalpli insanlara (5520), beylere (4085), hükümdara (1504), âlimlere (5552) karşı olması gereken duygudur. Büyüklük veya küçüklük hürmet için gerekçe değildir (4154).

Hürmet karşılıklı hissedilir (4150). Bir kişi kimden hürmet görürse ona hürmet etmelidir (4110). Hürmet görmenin şartlarından biri de başkalarına hürmet etmektir (4281).

İtibar KB’de *ağırlık*, *yara-*, *ulam*; *itibarsızlık* ise *uçuzluk* kelimeleri ile anlatılmıştır. Akıl ve bilgi diğer olumlu pek çok duyguda olduğu gibi itibar için şarttır (289, 1850). Bir beyin, yöneticinin itibar kazanmasında güler yüzlü olması önemlidir (604). Doğruluk ve dürüstlikle içtenlikle bir işte çalışmak, cömertlik da itibarda etkilidir (763, 1028).

İtibar olumlu bir duygu olarak anlatılmakla beraber bu duygunun da diğer duygularda olduğu gibi insanı mağrur ve kabadayı yapabileceği vurgulanarak

ölüm hatırlatılmış (1125) ve insanlar uyarılmıştır. İtibar gelip geçici bir duygudur. Zenginlik itibar kaynaklarından biri (5316) olsa da yine toprak yani ölümlle sona erecek özelliklerden biridir. İnsanın yaratılış sebebi itibardır (4855, 4856). Cennet ve cehenneme gitmek insanın yaşarken yaptıklarına nasıl bağlıysa itibarlı ve itibarsız yaşamak da öyledir. Esasen itibar ve itibarsızlık da dünyadaki cennet veya cehennem olarak görülmüştür.

KB’de itibar edilmeyen kişilerin özellikleri de anlatılmaktadır. Geveze olmak, fesatlık, başka birinin yanında bacakları yayarak oturmak, bağdaş kurmak, yan yatmak, yüksek sesle gülmek, tırnak kesmek itibarı yok etmektedir (1028, 4114, 4115, 4414). Yani adabımuâşeret kurallarına riayet de itibar için gereklidir. Genel anlamda doğru hareket etmek, itibarlı yaşamının yolu kabul edilmiştir (1714).

1.11. Sevgi

Sevgi, “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu” olarak tanımlanır (TS, 2081). Sevginin bir duygu olarak tüm özelliklerini kapsayan bir tanımlama yapmanın mümkün olmadığı araştırmalarda belirtilir. Bunun sebebi olarak da sevginin anne baba sevgisi, evlat sevgisi, kardeş sevgisi, vatan sevgisi, karşı cinse duyulan sevgi gibi pek çok çeşidinin bulunması gösterilir. Duygular içinde en gizemli duygu olarak nitelendirilen sevgi, doğuştan gelen ancak ifade şeklinin sonradan öğrenildiği bir duygudur. İnsanın hem dünya ile bir olmasını sağlayan, hem de aynı anda onda bütünsellik ve bireysellik duygusunu tatmin eden tek eğilim kabul edilir (Hacızade 2012: 123).

Bu duygu için DLT’de *isiglik* “sevgi ve muhabbet”, *isin-* “sevmek”, *sew-* “sevmek”, *sewüglük* “sevgi” kelimeleri yer almaktadır. DLT’de sevginin gizli de kalamayacağı şöyle ifade edilmektedir:

Kızlep tutar sewüglük adrış küni belgürer

Başlıg közüg yapsama yaşı anıñ sawrukur (Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz.) (DLT, 282).

KB’de sevgi için *sewda*, *üdik*, *sew-*, *sewgi*, *sewüg*, *habib*, *esin-* kelimeleri vardır. Sevgi için KB’de *Severmen teyü barça davi kılır, / Bu davika mani negü teg bolur* “Herkes sevdiğini iddia eder; bu iddianın manası nedir?” (1895) sorusu sorulmaktadır. Bu dizelerle sevginin ardındaki duygu ya da sevmeye sebebi sorgulanmakta ve sevginin karmaşıklığı vurgulanmaktadır.

KB’de sevginin nasıl anlaşılacağı farklı dizelerde anlatılmış; bir kişinin sevip sevmediği görme duyusuyla ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Eserde insanın gönlüne bakarak (1898), sevgilinin yüzünde bulunan alameti göz göze gelince görerek (1899) bir kişinin sevgisinin anlaşılabilirliği belirtilir. Ayrıca sözler ve karşıdaki kişiyi sınamak da bu duygunun olup olmadığını öğrenmeyi sağlar. Sevdiğini söyleyen kişiden onun en sevdiği şey istendiğinde (4210) ve kişinin sözlerindeki manadan (1901) da bu duygu anlaşılabilir.

Dizelerde kimlerin sevildiği de açıklanmaktadır. KB’ye göre alçak gönüllü insanlar (2230), yüzü ve kıyafeti güzel olanlar (2459), nazik kişiler (2623), yöneticilerden de

dili yumuşak ve tatlı olan (3184) sevilir. Sevgi ayrıca insanları dileklerine kavuşturan itici güç olarak da değerlendirilmiştir (5045). Beşeri sevginin dışında ilahi sevgi de eserde bulunmaktadır. Ancak ilahi sevgi şarta bağlıdır. Allah sevgisi için dünya arzularının gönülden çıkması gerekmektedir (4808).

Sevgiyi anlatan şu dizeler de seven ve sevilene bakış bakımından önemlidir.

Negü ter eşitgil bu sevmiş kişi, / Sevügke sevüg 'aybı erdem başı

“Sevmiş insan ne der, dinle; seven nazarında sevgilinin kusuru en büyük fazilettir.” (3516).

KB’de sevgi merak edilen bir duygu olarak anlatılır. Eserde yer alan bazı dizeler de bu merakı giderir. İnsanlar karşı taraftaki kişi tarafından sevilip sevilmediğini, seviliyorsa niçin sevildiğini öğrenmek isterse ne yapmalıdır sorusunun cevapları da KB’de yer alır.

1.12. Takdir, Beğenme

Takdir duygusu, “beğenme, beğenip belirtme, değer verme” (TS, 2247), *beğenmek* ise “iyi ve güzel bulmak” olarak tanımlanır (TS, 294). ETY’de *taplama*-“beğenmemek”, *unama*- “beğenmemek”; DLT’de *tapla*- ve *una*- “kabul etmek, razı olmak” kelimeleri bulunur.

KB’de beğenme duygusu için *yarat*-, *tapla*- kelimeleri yer alır. Beğenmenin olumsuz olan beğenmeme üzerinden anlatılır. Olumsuz uyararla daha fazla dikkat çekilmeye çalışılır. Ölüm için beğenme ya da beğenmemenin söz konusu olamayacağı okura hatırlatılarak ölümün mutlak olduğu ifade edilmiştir (1547). Beğenme duygusu hükümdar ve beylere ait olan bir duygu olarak ele alınmıştır. Hükümdar için yalan beğenilmeyendir (848). Beylerin beğenmeyeceği şekilde davranmada suç kuldadır (11610, 1611).

Takdirde *ağırla*-, *ağır bol*-, *emgeki bil*-, *tağdir* ifadeleri ile KB’de değerlendirilmiştir. Ögdülmiş, yaptıklarıyla hükümdarın takdirini kazanan kişidir (1641, 5628). Takdir edilen kişiye iyi ve kötü her şey danışılabilir (1641). İdareci tarafından takdir edilmek gayreti artırır (2959, 2977). Emeğin takdir edilmesi zorunludur (2971, 2989). Hatta başkasının emeğini takdir etmeyen kişi için “öküz” ifadesi kullanılmıştır (1598). Başka bir beyitte de hayvana benzetilir (2986). Vefa, takdir edilecek özelliklerdendir (5764). *Bu emgek biligli oğul kız kayu* “Bu zahmeti takdir eden oğul kız nerede” dizesinde de oğul kız yani evlat takdir etmekten uzaktır (3384).

1.13. Umut, Ümit

Umut, “ummaktan doğan duygu; ummak ise bir şeyin olmasını istemek, beklemek” (TS, 2417) diye tanımlanır.

Olumlu duygulardan biri olan ümit, motive edici özelliğe sahiptir (Tarhan 59). Ümit, pozitif duygular içinde en önemli duygulardan biridir (Tarhan 66).

Ümit, insanların mutluluğunda büyük bir yere sahiptir. İnsanları, aileleri, toplumları zor dönemlerde ayağa kaldıracak, aynı zamanda da bütünleştirecek olan bir güç ve erdemdir. (Tarhan 86-87).

Ümit ve sabır paralel duygular kabul edilir (Tarhan 132). Bu özellik, KB’de Allah’ın insanlara yardım edeceği bilgisi verilirken dile getirilmektedir. Can çıksa dahi ümidin hep korunması gerektiği belirtilmiştir (2163).

DLT’de *tünül-* “ümit kesmek”, *um-*, *umunç tut-* “ummak, ümit etmek”, *umunç* “umut, ümit”, *umunçlug* “umulan, ümit beslenen kimse”; KB’de ise bu duygu için *umun-*, *umunç*, *um-*, *umunç*, *tönli-*, *tönül-*, *tönüldür-* kelimeleri kullanılmıştır.

KB’de ümit, Allah’ın rahmet göstermeyeceğini asla düşünmemek demektir. Ayrıca bu duygu, ibadetin devamlılığını sağlamaktadır (3651, 3668, 3674). Sadece ibadette değil başka bir işte de devamlılığı sağlayan şey ümit duygusudur (5514).

Kur’an-ı Kerim’de Allah’a kavuşmayı ümit edip buna göre hazırlık yapanlar övülmüş, Allah’a kavuşmayı ummayıp kötülükte devam edenler yerilmiştir (Uludağ 2007: 502). KB’de de Allah’a karşı ümit desteklenir. Allah için *ay umunç* “ey ümidim” ifadesi kullanılmış (4764) ve ümidin Allah’a karşı hissedilecek bir duygu olduğu şöyle vurgulanmıştır:

Uminçim sen ök sen maşa ay umunç, / Uminç kesmegey men saşa ay umunç

“Ey ümidim, bana ümit bizzat sensin; ey ümidim, senden ümidimi kesmeyeceğim.” (6515).

Allah’ın dışında, herhangi bir kişi ya da işten beklenti de ümit demektir. Ancak ümit peşinde koşan kişileri pusuda bekleyen ecelin bulacağı belirtilerek olumsuz bir duygu olarak da gösterilmiştir (6271). Ayrıca sözünde durmayan birinden bir şey umulmaması gerektiği belirtilmiş, o kişiye ümit bağlandığı takdirde ömrün boşa geçeceği ve işin pişmanlıkla sonuçlanacağı ifade edilmiştir (2013).

2. Olumsuz Duygular

2.1. Acı, Azap, Hüzün, Keder, Üzüntü

Bu bölümde farklı kelimelerle ifade edilen duygu aslında *keder* veya *üzüntü* olarak tek bir başlık altında da toplanabilir. *Keder* “acı, üzüntü, dert, sıkıntı, ızdırap, tasa” kelimeleri ile tanımlanmıştır (TS, 1376). *Keder* için yapılmış bu açıklamadaki kelimeler, KB çevirisinde acı, azap, hüzün, üzüntü olarak farklı kelimelerle ifade edilmiştir. Bu sebeple de başlık sadece *keder* olarak verilmemiştir.

Bu duygulardan *acı*, “herhangi bir dış etken dolayısıyla duyulan rahatsızlık, ızdırap” (TS, 8) olarak tanımlanırken şahsi hatta yalnız bir deneyim, Batı kültüründe bireysel bir duygu olarak değerlendirilmektedir (Ahmed 2004: 43).

Azap “büyük sıkıntı, eziyet, ezinç; İslam inancına göre dünyada günah işlemiş olanlara ahirette verilecek ceza” (TS, 214); *hüzün* ise “gönül üzgünlüğü, gam, keder, sıkıntı” (TS, 1122); *üzüntü* “olması istenilmeyen olaylardan doğan ruh tedirginliği, teessür” (TS, 2461) diye açıklanmaktadır.

Tanımlarda TS’de genellikle duygunun farklı isimlendirmeleri eş anlamlı kabul edilmiş, anlamı açıklanmamıştır. Duyguların yeniden tanımlanmasıyla ilgili çalışmasında Bozkurt, üzüntüyü “İnsanın odaklanmasını engelleyen olumsuz bir duygudur. Beklentinin gerçekleşmemesi, insanın muktedir olamadığı durumlarda -ör. ölüm- ortaya çıkan genellikle ağlamayla, yoğun hâlsizlikle, düşüncesini

odaklamamıyla sonuçlanır.” (2014: 32) şeklinde açıklar. Üzüntü, tanımda da belirtildiği üzere duyguların sınıflandırmasında kötü ve olumsuz duygular arasında değerlendirilir. Acı, hayatın önemli bir parçası ve insan olmanın koşulu da kabul edilir (Hacızade 2012: 106).

Üzüntü duygusunun dil birimi olarak farklı ifadeleri olan bu duygular, ETY’de *âzinç* “keder, sıkıntı, azap”; DLT’de *açıt-* “elem vermek, acıtmak (Kötü bir haberle yürekte hissedilen durum için kullanılmıştır.)”; *agrış-* “beraberce acı çekmek”; *sarıl-* “vicdan azabı çekmek”; *eril-* “vicdan azabı çekmek”; *kadgu* “üzüntü, kaygı, gam, hüzün” kelimeleri ile ifade edilmektedir.

Kullanılan kelimeler ve anlamlarına bakıldığında DLT’de geçen *agrış-* fiili “birlikte acı çekmek” dil-kültür bağlamında dikkate değerdir. Acı çekmek Batı kültürü için bireysel bir duygu kabul edilirken bu duygunun Türk kültürü içinde toplumsal ve çoklu da olabileceğini bu fiilin anlam karşılığı ortaya koymaktadır. Bu durum bireyci ve toplumcu kültürler arasındaki farklılık olarak da açıklanabilir.

KB’de *‘azab, emge-* “azap çek-”, *ğamm, sakınç, kaçğu, muñluğ* kelimeleri ile karşımıza çıkmaktadır. Azap bir duygu olarak değil, dini bir inanışla çekilecek ceza olarak değerlendirilmiş ve kötüler için kesin bir son olarak ele alınmıştır (918).

Üzüntü karşıt duyguları sevinç, saadet ile birlikte değerlendirilmektedir. Gelip geçici bir duygu olarak belirtilen üzüntünün devlete karşı gelme sonucunda ve ayrılıkla ortaya çıkacağı dizelerde (677, 681, 1549, 6176, 6197) dile getirilmektedir. Devlete itaat ve üzüntü arasındaki ilişkisi şu dizelerle anlatılır:

Bu kut kayda bolsa boyun bir yaraş, / Kâli öznesi kutka kaçğun küreş

“Saadet nerede ise, ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan, üzüntü ile boğuşursun.” (681).

KB’de kederin kötülük sebebiyle ortaya çıktığı ve sevincin karşıtı olduğu belirtilir. Ayrıca aile içinde verilen eğitim de bu duyguda önemlidir. Çocukların nazlandırılarak yetiştirilmesi ebeveynler için keder sebebidir ve keder onlar için kaçınılmaz sondur. Bu duygu yöneticilerin tutumu ve özelliğine de bağlıdır ve bir beyin karakterinin kötülüğüyle sürekli hissedilecek olan duygudur. Aile ilişkileri de bu duyguda belirleyicidir. Akrabaların birbiriyle paylaştığı kederin düşünülerek konuşulduğunda hiç hissedilmeyecekken, birbirini kaybedip tekrar kavuşan kişilerde de tam tersine çok kısa bir süre hissedileceği (932, 1087, 1127, 1223, 1549, 1984, 3300, 3336, 4552, 6026, 6343) belirtilmektedir.

Geçici bir duygu olan kederin insan ömründe kalıcı olmadığı ve bir gün yerini gülümseme ve sevince bırakacağı da KB dizelerinde şöyle dile getirilmektedir:

Neçe kaçğu sakınç seni bulmasa, / Yana oğ küler köz neçe yığlasa

“Kaygı ve keder seni ne kadar esir ederse etsin, ne kadar ağlatırsa ağlatsın, bir gün yüzün tekrar gülecektir.” (6343).

DLT’de yer alan *agrış-* fiilinin “beraber acı çekme” manası, KB’de akrabalık ve aile içinde bu duygunun yerinin anlatımıyla örtüşmektedir. Olumsuz duyguların yerini olumlu duygulara bırakacak olmasıyla eserin son dizelerinde de dile getirilen acı, keder birlik ve dayanışmanın duygulardaki rolünü anlatmaktadır. DLT’de, KB’de acı bireysel değildir ve paylaşılan, yerini sevince bırakan bir duygudur. Bugünkü Türkiye

Türkçesinde kullanılan “*acıımı almak*” deyimini de acı duygusunun günümüzde de DLT ve KB’deki gibi değerlendirildiğini göstermektedir.

2.2. Gurur, Kibir

Gurur, “kendini beğenme, büyülenme, benlik, kibir; övünme, kurum, çalım” (TS, 993) olarak tanımlanır.

Gurur duygusu olumlu ve olumsuz yönleriyle iki şekilde değerlendirilmektedir. Olumlu olarak onur, izzet, şeref, haysiyet, özgüven olarak ifade edilen gurur değerlilik duygusuna paralel görülmektedir. Bu anlamlandırma, gururun olumlu çağrışımlarının fark edilmesi şeklinde yorumlanmaktadır. Olumsuz çağrışım yapan gurur duygusu ise kibir, böbürlenme, kasılma gibi aşırıya kaçmış, yani kibire yakın bir duygu olarak değerlendirilmektedir. Gurur ayrıca adaleti önleyen, hiçbir zaman insan aklının önüne geçmemesi gereken bir duygu kabul edilmektedir (Tarhan 2010: 122-151).

Kibir; “kendini beğenme, başkalarından üstün tutma, büyülenme, benlik, gurur” diye tanımlanır (TS, 1439). Hem gurur hem kibir tanımlamaları eş anlamlı ve eşdeğer kavramlar olarak tanımlanmış olsa da gurur ve kibir arasında olumlu ve olumsuz yaklaşımlarda farklılıklar bulunmaktadır. Gurur bir yönüyle olumlu bulunurken kibir her ne olursa olsun olumsuz duygu olarak görülmektedir.

Kibir; böbürlenme, aşırıya kaçma şeklindeki haksız gurur duygusudur (Tarhan 2010: 156). Gurur, doğru yerde ve zamanda gösterildiğinde olumlu bir duygu olarak değerlendirilir. Kibir duygusunun insanları yalnızlaştırdığı, küçük şeylerden zevk alamadığı için zamanla mutluluğu da hiç yaşayamadıkları öne sürülür (Tarhan 2010: 157-158).

Gurur ve kibir için DLT’de *küwez* “kibir, kibirli”; *küwez bol-* “kibir göstermek”; *küwezlik* “kibirleşme şımarma” kelimeleri geçmektedir.

DLT’te bilgi ve ilim konusunda kibrin yeri yoktur ama dayanıklı ve yürekli kişiler aynı zamanda kibire de sahiptir. Bu da şiir dizeleri ile eserde şöyle ifade edilmektedir.

Öğren anıñ biligin künde añar baru

Kotkılın tapıngıl kodgıl küwez narı “Oğluna öğüt vererek diyor ki: Bilge ve bilgin bir adama rastlarsan ona her gün git ve ondan hikmet öğren. Alçak gönüllülükle ona hizmet et; kibri bırak.” (DLT, 273).

DLT’deki gurur ve kibir için atasözü de bulunmaktadır. Bu konudaki atasözü ve anlamı şu şekildedir: “*Kim kür bolsa küwez bolur. Anlamı şudur: Kim dayanıklı ve yürekli olursa kibirli olur.*” (DLT, 142)

Eserde ilim ve öğrenme konusunda kibrin olmaması gerektiği aşağıdaki dizelerde ve dizelerin anlamında şöyle ifade edilmektedir:

Erdem tile öğrenipen bolma küwez

Erdemsizin öğünse ejmegüde eñer. Diyor ki: Hikmet ve ilmi iste ve onu öğren; öğrenmekte kibir gösterme. Öğrenmeden edep ve hikmet iddia eden kimse imtihan sırasında şaşırır (DLT, 115).

DLT’de yer alan örnekler göre kibir öğrenme aşamasında ve ilim sahibi kişilerin yanında, terk edilmesi gereken duygudur. Kibirle ilgili özellikler bir atasözü hâline gelerek genel bir hüküm kazanmıştır.

KB’de gurur duygusu için *fuzulluk*, *küvezlik* “kibir, gurur”; *kögüzlüg*, *küvez* “mert, kibirli, gururlu”; *küvezlen-*, *köñül kötür-*, *üküş küven-*, *eğın kötür-*, *kögüz ker-* “gururlanmak” kelimeleri vardır.

Bu duyguyu ifade eden kelimelerden *küvezlik* “kibir ve gurur” olarak aktarılmıştır. KB’de her iki duygu da kişinin uzak durması gereken duygular olarak değerlendirilmiştir. Hatta gururlanmanın tiksinti vereceği belirtilmiştir. Gurur ve kibir başkalarını incitebilecek bir duygudur ve gurura ve kibre sahip kişilerin kendilerinden yaşça veya mevki olarak aşağıda olanların eğlencesi olabileceği ifade edilerek olumsuz bir duygu olduğu anlatılmıştır (1377, 4553, 707). Tiksintiye sebebiyet vereceği aşağıdaki dizelerle şöyle ifade edilmektedir:

Küvezlenme artuğ turı bolğa sen / Saran bolma artuğ söküş bulğa sen

“Çok gururlanma, herkes senden tiksindir; çok hasis de olma, sana söverler.” (4553).

Gurur karşıt duygusu olan alçak gönüllülükle mukayese edilmiştir. Gurur ve alçak gönüllü olma arasında DLT’de de bir bağ söz konusudur. KB’de gurur, faydasız kabul edilmiştir. Gururlu kişilerden insanların soğuyacağı da dizelerde anlatılmıştır (2120). Gururla insanların bir şey kazanamayacağı da: *Küvezlik bile kökke ağmaz kişi* “Gurur ile insan göğe yükselmez” (2119) dizesiyle vurgulanmıştır.

Hizmet, varlık, zenginlik ya da ibadetin çokluğunun da gurura sebep olmaması gerektiği belirtilerek gururlanmanın hem bey nezdinde hem de Allah katında makbul olmadığı söylenmiştir. Gururun kişiyi Allah’tan uzaklaştıracağı ifade edilmiştir (3255, 4091, 5214, 6372, 6373).

Kibirli insanların etraflarındakilerce sevilmeceği, itibar göremeyeceği bu sebeple de işlerinin yolunda gitmeyeceği uyarılarında bulunulmuştur. Ayrıca adap ve edep kurallarının dışında bir durum olarak değerlendirilmektedir (1706, 2077, 4111).

Kibir ve gururun olmaması gerektiği, *Küçiğe küvenip kögüz kergüçi, / Yoritumadı bir çibunğa alın* “Kuvvetine güvenerek, kibirlenen kimse bir sineğe bile çare bulamadı.” (5215) dizeleriyle anlatılır. Kibirli kişilerin küçük ve hoş bulunmayan bir hayvanla bile baş edemeyecek kadar aciz biri olarak anlatılmasıyla bu duygudan uzak durulmasının gerekliliği pekiştirilmektedir.

2.3. Haset, Çekememezlik, Kıskançlık

Haset; “çekememezlik, kıskançlık, günü” (TS,1053); *kıskançlık* “bir kimse bir üstünlük gösterdiğinde veya sevilen birisinin, başkası ile ilgilendiği kanısına varıldığında takınılan olumsuz tutum, güncülük, hasetçilik, hasetlik, hasutluk” (TS, 1424) olarak açıklanmaktadır.

Haset, yıkıcı kıskançlık (Tarhan 2010: 178), kıskançlık ise yalnız bir kavram ya da duygu değil, duygular ve tepkiler karmaşası (Demirtaş, 182) kabul edilmektedir.

Kıskançlık, insanın en çok gizlediği duygulardan biri olarak değerlendirilmekte ve bazı kişilerin doğuştan kıskançlık eğiliminde oldukları hâlde bunu gizledikleri ve gizlenmesinin kişide gerilime sebep olduğu ortaya konmaktadır. Ayrıca ilkel ve eğitilmesi gereken bir duygudur (Tarhan, 2010: 177).

Kıskançlık, açık bir gerçeği bile reddetme ihtimali doğurduğu için, kıskanç insanların gerçeği etraflıca göremedikleri ve yanlış algılamada bulunabildikleri için aldıkları kararlara da itimat edilemeyeceği de eklenmektedir (Tarhan 2010: 80).

Duygular toplumlara ve kültürlere göre farklılık gösterebilmektedir. Haset duygusunun da Doğu toplumlarında Batı toplumlarından daha fazla görüldüğü belirtilmektedir (Tarhan 2010: 178).

ETY’de *suk* “haset, kıskançlık, hırs, öfke; *küni* “haset, kıskançlık”; DLT’de *tepiz* “kıskanç”, *teyizlik* “kıskançlık”, *teyse-*, *teyze-*“kıskanmak”, *kirtüç* “kıskanç”; KB’de *tapsula-*, *teyse-*, *teysegüçi*, *teyiz-*, *teyizlik*, *kirtüç* kelimeleri bu duygular için kullanılmıştır.

Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda kıskançlık ve yaş arasında bir bağ olduğu vurgulanmaktadır (Demirtaş, 183). KB’de de yaş ile çıkacak olan kıskançlık hem küçüklerin büyükleri kıskanması hem de büyüklerin kendilerinden daha aşağıda olanları kıskanması şeklinde yer almaktadır (4248, 4250). Bu dizelerde kıskançlık sebebiyle ortaya çıkacaklar da şöyle dile getirilmektedir.

Seninde kiçiğni sana tapsula, / Tilemegey edgün teyizlik bile

“Senden küçükler sana haset ederler; çekememezlik yüzünden, senin iyiliğini istemezler.” (4250).

KB’de büyük ve küçük arasındaki kıskançlığın yanında birbirine denk olanlarda da bu duygunun oluşabileceği belirtilir (4249). Bu duygu insanların genel bir özelliği olarak görülmekte ve kıskanç olan kişilerin daima bir olumsuzlukla, dertle karşılaşacağı vurgulanmaktadır (1302).

Kıskançlık, bir metaforla “et yiyici” (194) olarak açıklanmıştır. Kıskançlık insanı eriten ve yiyici bir duygudur; bundan uzak durmak gerekir. Çünkü iyilik ve kötülük hükmü Allah’a aittir ve bu duruma da insan ne kadar haset etse de engel olamaz (4252, 4254). Ayrıca bir hastalık kabul edilir ve kıskançlığın uzun süre tedavi gerektirdiği eserde dile getirilir (4253).

Her mevki ve her yaşta ortaya çıkabilecek olan bu duygu, yönetim ve iktidara yakın olma isteğiyle de ortaya çıkmaktadır. Bu durumun kavgayı da beraberinde getireceği uyarısı yapılmıştır (4247).

KB’ye göre kıskançlık uzak durulması gereken olumsuz bir duygudur. Mutluluğa engeldir. Mutlu olmak isteyenlere de şu dizelerle seslenilmiştir:

Sevinçin tiriglik bulayın tese, / Kişiğ tepsemegil katıgılan usa

“Hayatını sevinç içinde geçirmek istersen, mümkünse, insanlara haset etmemeye gayret et.” (4276).

2.4. Hırs, İhtiras, Açgözlülük

Hırs, “sonu gelmeyen istek, aşırı tutku; öfke, kızgınlık” (TS, 1094) şeklinde açıklanırken *ihtiras* duygusu, “aşırı güçlü istek; tutku” (TS, 1160); *açgözlülük* ise mala, yiyeceğe ve içeceğe doymak bilmeme durumu için kullanılarak “harislik, tamahkârlık, tamah” (TS, 14) olarak tanımlanır.

Hırs, psikolojik bakımdan; doymak bilmeyen bir açlık, sınırsız bir tatminsizlik durumu olarak açıklanır (Dölek, 51). Bu duygunun hayattaki beklenti seviyesini belirleyeceği ancak aşırılığının olumsuz bir duyguya dönüşeceği belirtilse de azim şeklinde olumlu bir özelliğe dönüşebileceği ve bunun da sağlıklı bir durum olduğu ifade edilir (Tarhan 2010: 133).

DLT’de *suk* “açgözlü, doymaz”, *sukluk* “yemek vb. şeylerde hırs, açgözlülük” kelimeleri kullanılmıştır. Eserde *suk ernek* “işaret parmağı” tamlamasından sonra yapılan açıklama ilginçtir. Bu parmak yemek yemeye ilk başladığı için hırslı bir parmak olarak nitelendirilmiştir (DLT, 401).

KB’de *harislik* ve *sukluk* ve *aç* kelimeleri kullanılmıştır. Eserde açgözlülük de kıskançlık gibi tedavisi olmayan bir hastalık olarak tanımlanmıştır (2002). Bu duyguya sahip kişiler; çığ tavrılı, yemeğe elini sokup berbat eden yani her işe dâhil olmaya çalışanlardır (2847, 2848). Yemeğe elini sokma ile açgözlülüğün anlatımı, DLT’deki *suk ernek* açıklaması ile benzerlik gösterir.

Açgözlülük; beylik taslamak, aceleci olmak, zulmetmek ve yalan insanı mahveden işlerdir (849, 4107). Halkın bağrını yani halka ait olan en temel özellikleri ortadan kaldıran bu duygu, insanları tuzağa düşürür (3565). Ayrıca kıskançlık gibi yiyici bir duygudur (3110).

Açgözlü insanlar için dilenci ifadesi kullanılmıştır (2613). Zenginlik ve fakirlik, bey ve kul olma da açgözlülükle ilişkilendirilmiştir (2615, 2619, 2724, 5386, 5387). Bey ya da zengin açgözlü ise o fakirdir. Açgözlü bir bey olmaktansa gözü tok kul olmak yeğ tutulmuştur (2620). Zıtlıklarla bir anlatım kurularak anlam daha açık hâle getirilmiştir.

Açgözlülük ve meslekler arasında da bağ kurulmuştur. Kâtiplerin açgözlü olmaması gereklidir (2721, 2725). Açgözlü olan birinin mevki sahibi olduğunda düzeni bozacağı uyarısı da yapılmıştır (5305).

Bu duyguya sahip olan, KB’ye göre nefesine esir olan kişi (2723) bundan ancak ölümle kurtulabilir (2616, 5390). Açgözlülük, hırs dünyada, kişiye zarar veren ve asla kurtuluşu olmayan olumsuz bir duygudur. Dünya işlerine açgözlülükle yaklaşmanın insanda ruhu karartacağı ve pişmanlığa sebep olacağı belirtilir (6092). KB’de hırs, ihtiras, açgözlülük insanın kul olmasına yol açan duygulardır ve bunlardan kurtulmak gerekir (4522, 4729, 4731).

Açgözlülük sevilmeyen, beğenilmeyen bir duygu olarak farklı dizelerde ifade edilse de bu duyguya sahip olanlara acımak gerektiği söylenmektedir (5388). Mutluluk bilgisi veren esere göre mutluluğun kaynaklarından biri de açgözlü olmamak, olana kanaat etmektir (5389).

2.5. Kaygı, Endişe, Şüphe

Kaygı; “üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa; genellikle kötü bir şey olacakmış düşüncesiyle ortaya çıkan ve sebebi bilinmeyen gerginlik duygusu” (TS, 1363); *şüphe* sadece “kuşku” (TS, 2233) olarak tanımlanırken *endişe* de başka duygu bildiren kelimelerle “tasa, kaygı, kuşku, korku” (TS, 798) diye açıklanmaktadır.

Bu duygular için EYT’de *sakin-* fiili “endişelenmek, kaygılanmak”; DLT’de *kadgu, kadgur-, kadgulan-, sakinç*; KB’de *sakinç, kaçğur-, ağruk, gamm, kaçğu*; şüphe için *sizik, uduşek, şübhe* kelimeleri yer alır.

Kaygı olumsuz bir duygu kabul edilse de araştırmalarda bu duygunun insan hayatına olumlu etkileri de olduğu ifade edilmektedir. Nöropsikolojideki gelişmelerle birlikte başkaları hakkında kaygı hissetmenin insan olmanın ölçütü olduğu ve beraber yaşama bilincini oluşturduğu ortaya çıkmıştır (Tarhan 2010: 24). Kaygı ve üzüntü, insanın psikolojik dengesini bozan bir olay yaşandığı zaman verilen ilk tepki kabul edilir (Tarhan 2010: 192).

İnsan olmanın bir göstergesi sayılan kaygı, KB’de Hz. Muhammet’in kendisi dışındaki kişiler için, inanlara karşı hissettiği bir duygudur (40). Bundan dolayı da takva sahibi olanların yani iyi insanların da başkaları için kaygılanması gerektiği söylenmiştir (2463).

KB’de kaygı belirli bir zamanda hissedilmez. Günlük bir rahatlığın ardından bile gelebilecek duygudur (913). Ancak yaşa bağlı ortaya çıkabilir. Aytoldı’nın hükümdara cevabı bölümünde ihtiyarlıkla beraber duyguların sevinçten endişe ve kaygıya gidişi anlatılmaktadır (1074). Yaşla da ilişkilendirilen bu duygu farklı sebeplerden kaynaklanabilmektedir. KB’de insanoğlu için her şey kaygı kaynağıdır (6199). Sıradan bir kişi için karın doyurma kaygısı (4325, 4327) vardır. Ölüm de kaygıyı (4850) ortaya çıkarmaktadır. Ama en derin kaygı da firak (ayrılık) kaygısıdır (6203). Rüyalar da keder ve kaygının başlangıcı kabul edilmiştir (6025).

Yapılan iş ya da mal mülk de bu duyguya sebep olmaktadır. Yöneticilik kaygı veren bir iş olarak değerlendirilmiştir (2148). Kaygılanılacak şeylerden biri maldır ancak bu kaygının geçmesi için iyi hareket etmek gerekir (1305). Ancak yiğit biri için kuvvet, cesaret ve savaş aletleri varsa mal endişesi yoktur (2055).

Kaygı ve endişe de farklı duygularla ilişkilidir. Bu duyguların geçmesi ve huzurun kazanılması için sabır (1320) lazımdır. Endişe ve kaygı sevinçle beraber değerlendirilir (434). Endişe sevincin ardından gelen duygulardan biridir (3550). Keder ve kaygının güzel duygular gibi paylaşılması gerekir (4257).

Esere göre bu dünyada endişeden başka bir şey bulunmamaktadır. Bu da dizelerde şöyle ifade edilmektedir:

Tünek ol bu dünya ay dünya begi, / Tünek içre bolmaz sakinçta öñi

“Ey dünya beyi, bu dünya bir zindandır; zindan içinde endişeden başka bir şey bulunmaz.” (5185).

Yukarıdaki dizelerde de açıkça anlatıldığı üzere eserde, endişenin kaynağı dünya ve dünya işleridir. Dünyayı seven kişi de bu duygudan dolayı zayıflar (3549). Elbette burada fizikî değil konum ve vasıf bakımından bir zayıflama söz konusudur. Endişe, zayıflatıcı özelliğinin yanında düşman için dilenen bir duygu olarak tarif edilmiştir. Bu duygu kişinin kendisine değil düşman olan tarafa yardım etmektedir. Ayrıca diğer olumsuz duygularda olduğu gibi kişinin göreceği zararları anlatmak için metaforlardan faydalanılmıştır. Endişe de eritici ve yok edici bir duygu olarak anlatılmıştır (944).

Dostluk ve endişe arasında da bir bağ vardır. Menfaat gözetmeyen bir arkadaşla kaygısız bir şekilde yaşanabileceği (4217) belirtilmiştir.

Şüphe konusunda “Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.” hadisindeki (Özafşar 2013: 433) uyarı ile KB’deki değerlendirme ortaktır. Esere göre de helal ve haram için hesap ve ceza bellidir ancak şüpheli için bir değerlendirme yapılamayacağından kesinlikle uzak durulması gerekmektedir (3546, 3547). KB’de dünya malları ve yiyecekler için de şüphe söz konusudur. Bu sebeple yeme, içme işini yapacak kişilerden de şüphe duyulmamalıdır (2826).

Şüphe, daha çok şüphe duyulmaması gerekenler üzerinden “*sezik tutmağıl*”, “*seziksiz*” ifadeleri ile anlatılmaktadır (4256, 10, 179, 2118, 2137, 2182, 4214 gibi). Kesin hükümlerin ortaya çıkmasını sağlayan “*seziksiz* (şüphesiz)” ifadesiyle en çok tekrarlanan konu ölümdür.

2.6. Kin, Öç

Kin, “birine karşı duyulan öç alma isteği, garaz” (TS, 1443), *öç* ise “kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için kötülükle karşılık verme isteği ve işi, intikam” (TS, 1835) olarak tanımlanmaktadır.

Öç alma yani kin duygusu, inatçı ve zihinde yük hâline gelen bir duygu olarak görülmektedir. Bu duygunun özellikle militarist felsefenin hâkim olduğu toplumlarda çok yaygın olduğu ve bazı kültürlerin kini beslediği belirtilmektedir (Tarhan 191-192).

Öç ve kin için DLT’de *öç*, *öç al-*, *öç öte-* “öç almak”, *öçlüğ* “öç sahibi olan”, *öçüt* “intikam ve kin”, *kek* “kin”, *keklig* “kin sahibi olan”, *kektaş-* “kin gütmek”; KB’de *öç*, *kek* “kin, öç”, *hasım kıl-*, *öç sür-*, *öç kıl-*, *öçe-* “kin gütmek, öç almak” kelimeleri kullanılmıştır.

DLT’de *öç*, uzak durulması gereken bir duygu olarak anlatılmaktadır. Öç kelimesinde verilen örnekte şöyle geçmektedir:

“*Öç kek kamug kişiniñ yalñuk üze alım bil / Edgüliküig ugança elgin bile telim kıl*
Anlamı şudur: Öç bir borç gibi senden istenir, bunun için ondan sakın ve dikkatli ol; yabancı ve yolculara gücün yettiği kadar iyilik et.” (DLT, 20).

DLT olduğu gibi KB’de *kin* ve *öç* uzak durulması gereken duygulardan biri olarak gösterilmektedir (1433, 3428). Müslümanlar arasında sevgi, kardeşlik ve dayanışmanın önemine dikkat çeken hadislerde onların birbirine karşı kin, haset gibi duygular beslememeleri istenmiştir (Çağrı 2002: 30).

KB’de bu duygunun değerlendirilmesinde hadislerdeki uyarının etkisi görülse kumandanın özellikleri sayılırken onun *öç* ve kin sahibi olması gerektiği söylenmiştir (2312).

KB’de öfke ve kin birbirine bağlıdır. Karın doyurmak için ortaya çıkan öfke, uzun süreli bir kine dönüşür (4651). Kin pek çok alanda kendini gösterebilir. Nefis ve hava düşman olarak nitelendirilmiş ve bir gün insandan öç alacak kuvvetler kabul edilmiştir (4911). Dünya malının ise dine karşı bir kini bulunmaktadır (3539). Hazine ve ordu, beylerin *öç* alması için gerekli unsurlar olarak anlatılmıştır (5462).

Sadece başkalarından değil insan kendi vücudundan de öç almalıdır. Yani vücudun ona yaptırmak istediği şeylerden uzak durmalıdır. Bu da insanın nefesine hâkim olması için söylenmiştir (1375).

Öç aynı zamanda insandan doğaya aktarılan bir duygu olarak da karşımıza çıkar. Öç çok kuvvetli bir duygudur ve aşağıdaki dizelerde de öç alma kullanılarak imkânsızlık anlamı güçlendirilmiştir.

Bayat bermişin halk tıdumaz küçün, / Yağız yer yaşıl kök tirilse öcün

“Kara toprak ile mavi gök, öç almak için, birleşse bile, Tanrı’nın verdiği insan mâni olamaz.” (1800).

2.7. Korku

Korku “gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu” olarak tanımlanır (TS, 1482).

Korkunun pek çok duyguyla yakından ilişkisi vardır. Bazı duygular korkuyu azaltmakta, bazı duygular da korkuyla birleşince zarar vermektedir. Sevgi ve güvenin zıddı olarak kabul edilen korku duygusu arttığında sevgide azalma görülür (Tarhan, 2010: 71). İnsan hayatındaki en önemli duygulardan biri olan korku, öfkeyle birleşince saldırganlığı ortaya çıkarır (Tarhan, 2010: 185). Ayrıca korku, zihni felce uğratarak yargı gücünü zayıflatan ve adaleti yok eden bir duygu olarak da nitelendirilir (Tarhan 2010: 120).

ETY’de *kork-*; DLT’de *çanaç* “korkak”, *korkıt-*, *korkut-* “korkutmak”; *korklık* “korkan ve korkak”, *korkun-* “korku hissetmek”, *korkunç* “korku”, *korkmuş* “bir şeyden korkan, korkmuş olan” kelimeleri kullanılmıştır.

Korku için DLT’de korkuyu anlatan “*Korkmuş kişike koy başı koş körünür. Anlamı: Bir şeyden korkan, her koyunun başı çift görünür. Bu bir şeyden korkan ve onun hayalini görünce saat başı sıçrayan için söylenir.*” ifadeleri de korkunun zihni felce uğratan özelliğini ve algılamayı etkilediğini göstermektedir.

KB’de bu duygu için *beliñ, havf, kırku, beliñle-, kırk-, kırklık* kelimeleri yer alır.

Korku, insanlara yani türeyenlere karşı değil sadece Allah’a karşı oluşabilecek bir duygu olarak ele alınır (2751, 6156, 4744). Allah’a karşı kalpte hissedilmesi gerektiği belirtilir.

Eserde, korkunun kaynağı olarak acelecilik gösterilmiştir (1996). Bu duygu insanın hayatta kalabilmesi için diğer duygulara göre daha hayati kabul edilir (Goleman 2004: 369, Hacızade 2012: 149). KB’de de korkunun bu özelliği savaşta hissedilmemesi gerektiği (2283) vurgulanarak anlatılmıştır.

Ayrıca korku ve düzen arasında da bağ kurulmuş ve korkak olan kişilerin ordu gibi bir yerde düzeni bozacağı (2284) ifade edilmiştir. Ancak korkunun haysiyet söz konusu olduğunda ortadan kalkacağı (2292) belirtilmiştir.

Korkan kişilerin cinsiyetiyle ilgili de bir değerlendirme yer alır. Korkunun kadınlarda olduğunu “*Yüreksiz kişi ol tişiler işi (Korkak insanlar kadınlara benzerler)*” (2283) ifadesinde görebiliriz.

Korku dizelerde iyilik yapmakla da ilişkilendirilmiştir. İyiliğin bu duyguyu ortadan kaldıracığı da şöyle anlatılmıştır:

Sen edgü kılınç tut isiz bolmağıl, / Kâyuda tilese yorı çorkmağıl

“Sen iyilik yap, kötü olma; böylelikle nerede istersen, orada korkmadan dolaşabilirsin.” (3511).

KB’de korku sosyokültürel bağlamda erkeklerin hissetmemesi gereken bir duygu olarak değerlendirilmiş ve acelecilik, iyilik gibi özelliklerle birlikte ele alınmıştır.

2.8. Öfke

Öfke “engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap” olarak tanımlanır (TS, 1838).

Fiziksel ve ruhsal bir kısıtlanma karşısında hissedilen öfke insanın kırıldığını, işlerinin yolunda gitmediğini, haklarının ihlal edildiğini bir işareti sayılmıştır (Hacıade 2012: 162). İnsan psikolojisinde önemli bir yere sahip olan bu duyguyu araştırmacılar, akıl kontrolünün belli bir müddet yok olmasından dolayı ‘kısa süreli delilik’ şeklinde açıklamaktadır (Tarhan 183). Beden ve ruh sağlığının en büyük düşmanı kabul edilen öfke duygusu kadın ve erkeklerde ifade etme biçimleri bakımından farklılık gösterebilmektedir. Erkeklerin kolayca dışa yansıtıldığı ancak kadınların vücutlarında oluşan değişik tepkilerle öfkeyi anlattıkları belirtilmektedir (Tarhan 2010: 187).

Olumsuz duygulardan biri olarak kabul edilen öfke; ETY’de *kız-* “kızmak, öfkelen-”; DLT’de *bulgan-* “birisine kızmak”, *kadran-* “kızmak”, *kakı-* “kızmak”, *kakıg* “öfke, kızma”, *kakıt-* “kızdırmak, rahatsız etmek”, *kakıtgan* “devamlı kızgınlık ve bıkkınlığa sokan, kızdıran”, *kırga-* “öfkelenmek”, *tañız-* “öfkeden kabarmak”, *telge-* “birisini sinirlendirmek ve kızdırmak”, *öpke, öwke* “öfke, kızgınlık”, *öpkele-* “kızmak, öfkelenmek”, *öpkiye-* “kızmak, kızıp uzaklaşmak”, *sarıl-* “kızmak” ifadeleri yer alır. DLT’de *öç-* “öfke geçmek”, *öçür-* “öfkeyi yatıştırmak”, *öçrüş-* “öfkeyi yatıştırmakta yardımcı olmak”, *amurt-* “sakinleştirmek, öfkeyi dindirmek” kelimelerinde olduğu gibi öfkenin geçmesi ile ilgili olanlar da vardır. Ayrıca öfkeyi gösteren kişinin kim olduğunun ve mevkisinin belirlendiği *kırgag* “bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi” ifadesi de yer almaktadır. DLT’de zengin bir söz varlığının bulunduğunu kanıtlayan örneklerden biri de öfke için verilen bu kelimelerdir.

KB’de *övkele-*, *buş-*, *buşaklık*, *kögsün-*, *övke*; *köksin*, *hışmet* gibi kelimeler öfke ve hiddet için kullanılmıştır.

Eserde, öfke başka duygularla beraber değerlendirilmiştir. Hiddet ve öfke insan için kötü duygular olarak gösterilmiştir (332). Öfkenin sonucundaki duygu ise pişmanlıktır (324). Boğaz için yani sadece karın doyurmak ve bireysel kazanç elde etmeye dayalı bir öfkenin kin duygusunu ortaya çıkaracağı, bunun da ölüncüye kadar devam edeceği ifade edilir (4651).

Öfkenin geçici delilik olarak tarif edilmesi KB’de de söz konusudur. Öfkeyle bilgisizce hareket edileceği ve öfkenin kişiyi akılsız birine çevireceği anlatılır (334).

İnsan için yakışsız bir durum olarak gösterilen öfkeden (342) kaçınmak gerekir (1414, 1317). Çünkü iyi ad kazanmanın yolu öfkeden uzaklaşmaktır (322). Ayrıca,

heves ve öfke anında bir iş yapmamak gerekir (1453, 323). İş yaparken öfkelenilse bile o durumda konuşulmaması tavsiye edilmiştir (5216).

Hiddetin, öfkenin mizaç değişikliği yapacağı da belirtilir (335). Öfkeli olan yönetici ateş ve zehir olarak tanımlanırken aslana benzetilir (784). Ateş ve zehir etrafa zarar verecek unsurlardır. Bu sebeple öfkeli bir yönetici de etrafına zarar verebilir (779). Bunun için öfkeli olan yöneticilerden uzak durulması gerektiği de anlatılır (780, 781, 783).

Hem bedene hem de ruha zarar veren bu duygu, KB’de temel unsurlardan biri olan bilgiyle de ilişkilendirilmiş ve öfke, bilgisizlik göstergesi sayılmıştır (1997). Öfkesini kontrol edebilen kişi ise akıllı ve bilgili olarak nitelendirilmiştir (6354, 6355).

Bu duygu, dostlukla da yakından ilgilidir. Öfke, bir kişinin dostluğunun sınanması için etkili (4209) kabul edilmiştir. Öfkeli kişilerin etraflarındaki kişilerin kendilerinden uzaklaşacağı da ilave edilmiştir (2295).

KB’de öfkeden uzak durulması gereken bir duygu olarak pek çok dizede anlatılmıştır. Bu dizelerden biri de şöyledir:

Bu iki bile işke yakma ive, / Kālı yaksa kıldıñ tiriglik yava

“Öfke ve gazap ile işe yaklaşma; eğer yaklaşırsan, ömrü heder edersin.” (323).

Öfke bu dizelerde de belirtildiği gibi anlık bir duygu olarak kabul edilmemiştir. KB’de öfkenin tüm hayatı olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir.

2.9. Pişmanlık

Pişmanlık “pişman olmak; yaptığı bir işin yanlış veya uygunsuz sonuç verdiğini anlayarak üzülme” olarak tanımlanır (TS, 1929).

Pişmanlık, bir hata karşısında bağışlamanın gerçekleşmesi için suçlu olan kişinin hissetmesi gereken duygudur. Pişmanlık oluşmazsa kişi, o yanlışla devam edebilir (Tarhan 2010: 24). Yani bir kişinin yanlışlardan kurtulması için bu duygunun hissedilmesi bir fırsat kabul edilmiştir.

ETY’de *ökün-* / *ökin-* “pişman olmak, can sıkılmak” kelimeleriyle karşımıza çıkan bu duygu önceden karşılaşılan olumsuzluklardan sonra duyulan hisle askerinin savaşa gönderilmesi anlatılırken kullanılmıştır.

ETY metinlerinde hitap edilenlerin pişman olup sürdürdükleri davranıştan vazgeçmeleri yolunda öğütler yanında artık geri dönülmez bir adım atmış olmalarından dolayı pişmanlığın faydasız olduğunun, bu yüzden artık eskiye dönük pişmanlığı bir yana bırakıp geleceğe bakmak gerektiğini anlatan örnekler de bulunur (Yaylagül 2005: 32).

DLT’de *ökün-* “pişman olmak, hayıflanmak”, *ökünç* “pişmanlık”, *ökünç kıl-* “pişman olmak”; KB’de de *ökün-*, *ökünç*, *ökünç kıl-* kelimeleri kullanılmıştır.

KB’deki pişmanlık duygusu daha önce farklı bir bakış açısıyla Timur Kocaoğlu tarafından ele alınmıştır. Kocaoğlu, Yusuf Has Hâcib’in başarısını, pişmanlığı trajik bir ruh hâli olarak işlemesine bağlamaktadır. Yusuf Has Hâcib’in Kutadgu Bilig’i elli ile altmış yaşları arasında yazmış olması, eserdeki pişmanlık duygusunda önemlidir (1970: 20-21).

Eserde, pişmanlık geniş yer tutmaktadır. Bu duygu iyi ve kötü olarak ikiye ayrılır. Kötü pişmanlık ömrü kısa olanların, iyi pişmanlık ise uzun ömürlülerin duyacağı duygudur (348). Çünkü gençliği iyi değerlendirmemek sonra pişmanlığa sebep olacaktır. Bu durum karşısında günümüzde de kullanılan “Son pişmanlık fayda etmez.” ifadesi KB’de şöyle dile getirilmektedir:

Küsermen yigitlikke öknür özüm, / Ökünçüm asığ yok kesermen sözüüm

“Sonra gençliğin hasretini çeker ve pişman olursun, ama son pişmanlık fayda vermez; sözüüm bu kadar.” (363).

KB’de sadece bu duygu değil insanlar da iyi ve kötü olarak ikiye ayrılmış ve pişmanlığın insanlardaki görünümü değerlendirilmiştir. Kötü insanların her ne olursa olsun hissedeceği duygudur (918, 929, 932, 1362). İyi insanlar ise mağduriyet yaşasa da bu duyguyu hissetmez (919, 928). Böyle bir sınıflandırma olsa da tüm insanların fitratı kötü kabul edilir ve bu özellikten dolayı uzun süre hissedilen bir duygudur (926). Ayrıca kişilerin mevkisinin bir önemi yoktur ve bey de olsa kul da olsa bu duygudan kaçamaz (1396, 1397).

Pişmanlığın ortaya çıkmasında bazı özellikler önemlidir. Bunlar çok konuşmak, düşünmeden konuşmak, arkadaş ve eş seçimine dikkat etmemek, itibardan düşmek, kızı olanların kızlarını erken evlendirmemesi, hisseli işlere para yatırmak, günü boş yere geçirmek, danışılmadan yapılan işler olarak sıralanabilir (3879, 4335, 3881, 4233, 4248, 4510, 4544, 4812, 5650, 5653). Sözünde durmayan beye ümit bağlamak pişmanlığa neden olur (2013). Sırrını başkalarına söyleyen kişi de bu duygudan kaçamaz (2691).

Ölüm ve pişmanlık bir arada kabul edilmiş, hatta ölüm sebebi olarak da gösterilmiştir (4510). İtibar kazanmış kişilerin ve zenginlerin ölüm geldiğinde pişmanlık hissedeceği ifade edilir (1125, 1143). Ölüm anında da çocuğu olmayanların hissedeceği duygudur (3373) ve öldükten sonra da devam eder. Mağrur insanlar kara toprak altında pişman olurlar (1144). Öldükten sonra kabirde, dünyada yapılması gereken işleri yapmayan herkesi, yaşarken sadece karın doyurmayı düşünenleri bulacak olan duygudur (1429, 4328). Ölüm anında hissedildiğinde ise bir işe yaramaz (1361, 1371, 1514, 5714, 5842). Hayatı boşa geçirmemek pişmanlıktan kurtarsa (5842) da ölüm anında tekrar insanların hissedeceği duygudur (6400)

Eserin ilk dizelerinden son dizelerine kadar her bölümde yer alan duygulardan biridir. Hayatın hiçbir döneminde pişmanlıktan kaçılmaz. Bu duyguda, işlerin nasıl yapıldığı, kişilik özellikleri gibi pek çok özellik önemlidir. KB’ye göre öfkeyle yapılan işin sonucu olumsuz olacağı için öfke pişmanlık sebebidir. (324). İşlerin yapılma hızının da etkisi vardır. Acele işler pişmanlıkla sonuçlanır. Bu duygu uzun sürelidir (556, 587, 631). Ama engellenebilecek bir duygudur. İyi bir ad bırakarak ölmek pişmanlığı engeller (920). Ad bırakmak yani şöhret kötüleri pişmanlıktan alıkoyamaz (928).

Gaflet içinde yaşayan kişilerin hissetmesi gereken duygudur (1206). Suçun affedilmesi için hatalı olan kişinin hissetmesi gereken duygudur. KB’de de bağışlanmak ve iyi bir insan olarak yaşamak için pişmanlık hissedilmesi zorunlu bir duygu olarak anlatılmıştır.

2.10. Sıkıntı

Sıkıntı “işsizlik, tekdüzelik, bezginlik vb. sebeplerden doğan ruhsal yorgunluk, cefa, eziyet” (TS, 2092) olarak tanımlanmıştır. Bu duygu insanda psikolojik bütünlük bozulduğunda hissedilmektedir (Tarhan 2010: 186).

ETY’de *buğ* “sıkıntı”, *üzünç* “keder, sıkıntı, azap”, *buğa-*, *buğad-* “sıkılmak, bunalmak”, *buğsuz bol-* “sıkıntısız olmak”; DLT’de *emgek*, *muğ*, *küg* “sıkıntı”, *muğlıg* “mihnet çekmiş, sıkıntılı”, *muğuk-* “mihnet çekmek”, *muğad-* “sıkıntıda kalmak, bunalmak”; KB’de ise *mun*, *muğ*, *emgek*, *muğa-*, *mihnet*, *muğadtur-*, *busunç* kelimeleri bu duygu için kullanılmıştır.

DLT’de bu duygu farklı atasözlerinde karşımıza çıkmaktadır. Eserde konuyla ilgili olan atasözlerinde sıkıntının geçici olma özelliği anlatılmaktadır. “*Erke muğ tegir tag señiriye yel tegir.*” bunlardan biridir. Anlamı da şu şekilde açıklanmaktadır: “*İnsana sıkıntı düşebilir; rüzgârın dağın burnunu vurduğu gibi. Sonra ondan (sıkıntı) kaybolur; rüzgârın dağ burnundan kaybolduğu gibi. Dağ burnu yerinde durmaktadır.*” (DLT, 493). Dağ benzetmesi de bu duygu oluşa bile insanın güçlü olması gerektiğini anlatmak içindir.

Bir başka atasözünde de sıkıntının geçici olma özelliği ifade edilmiştir. “*Er oğlu munadmas it oğlu kölermes*” sözünün anlamı da “*İnsanoğlu sıkıntıda kalmaz, bir hile bulup çıkar. Köpek yavrusu, at gibi karın üzre yere yapışmaz.*” olarak açıklanmıştır (DLT, 256). Atasözleri toplum bilincini nesilden nesile aktaran sözlerdir. DLT’de yer alan bu atasözlerine göre de sıkıntı gelip geçicidir ve sıkıntıya düşen bir insan aklını kullanarak kurnazlık yaparak o durumdan kurtulabilir.

KB’de sıkıntı hem olumlu hem de olumsuz olarak değerlendirilir. Sabırla birleştiğinde bir nimet olarak görülmüş (6450); hastalık ve bela ile birlikte ise ölümün öncüsü kabul edilmiştir (4619).

Sıkıntının kaynağı olarak kötülük gösterilir (932). Bu sebeple de kötü kişiler sıkıntıyla karşılaşır ve bu duygu onlarda gün geçtikçe artar (349). İnatçı olanlar da sıkıntı duygusundan kurtulamayacak kişiler arasında kabul edilmiştir (2064).

Kişinin tanımadığı bir yerde katılacağı ziyafette sarhoş olanlar bu duygunun ortaya çıkmasında önemlidir (4586). Bilinmeyen bir yerin sıkıntıya sebep olacağı başka dizelerde de vurgulanır (492). Bu duyguyu ortaya çıkartacak bir başka unsur da eskimiş ve yıpranmış şeylerdir (687).

KB’ye göre tüm sıkıntıları üstlenen kişiler babalardır. Hatta babaların bu vasfı ile benzetilmiştir (3391).

DLT’de yer alan atasözündeki akıl ve sıkıntı arasındaki bağ KB’de de ele alınmış ve akıl olmazsa sıkıntının ortaya çıkacağı şöyle dile getirilmiştir.

Ukuşsuz ökündi ayur ay ukuş, / Seniñsiz muğadturmen artuğ üküş

“Akılsız hayıflandı ve dedi: Ey akıl, sensiz ben çok bunalıyorum.” (1859).

2.11. Tiksinme, Nefret

Nefret “bir kimsenin kötülüğünü, mutsuzluğunu istemeye yönelik duygu; tiksime, tiksinti (TS, 1761)” olarak tanımlanmaktadır. Nefretin ikinci tanımı olarak verilen *tiksinme* ise “tiksinme işi, ikrah, istikrah, nefret” diye açıklanmaktadır (TS,

2356). Bu iki tanımda da yer alan tiksınme işi yani *tiksınmek* sözlükte “bir şey, bir kimse, bir düşünce, bir durum vb.ni kötü, iğrenç ve aşağılık bularak ondan uzak durma duygusuna kapılmak, ikrah etmek, istikrah etmek” diye tanımlanmaktadır (TS, 2356).

Tiksınmeyi ve nefreti ortaya çıkaran uzak durma duygusudur. Bu durumun sebebi insanın bir şeyden zarar göreceği endişesidir. Ancak, nefret insanı uyardığı için insan yaşamı için faydalı bir duygu olarak da kabul edilir (Tarhan 196).

Bu duygu, insanın dış dünyaya karşı en belirgin tepkilerinden biri olarak değerlendirilmekte ve oluşumuna göre de insan duyguları arasında en eskilerden sayılmaktadır (Hacızade 2012: 138).

Türkçenin en eski eserlerinden biri olan DLT’de de bu duygu, *yudki yudı* “iğrenç”, *yarsınçig* “kendisinden iğrenilen” kelimeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Eserde yer alan dizelerde cimrilik iğrenç bulunmuştur. Bu dizeler ve DLT’deki açıklaması şöyledir:

Bakmas bodun sewügsüz / Yudki yudı saranka

Kazgan olıç tüzünlük / Kalsun çawıñ yarınka (Oğluna öğüt vererek diyor ki: Yüzü asık, iğrenç cimriye insanlar iyi bakmaz. Ey oğul, yumuşak huy edin ki adın yarına kalsın.) (DLT, 306)

KB’de *yirin-* “iğrenmek”, *yirinçig* “tikinti verici, iğrenç”; *yirgür-* “nefret ettirmek” kelimeleri yer almaktadır.

Tiksınme, temel duygulardan biri olsa da KB’de az değinilen duygulardandır. Tiksınme, ahlaki ve sosyal olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Ahlaki açıdan tiksınme kişilerin ahlak ve davranışlarını yargılamaktadır. Sosyal tiksınme ise millet, din, zümre, meslek gibi durumlara karşı söz konusudur (Hacızade 2012: 139). KB’de sadece ahlaki tiksınmeye dayalı bir anlatım vardır. KB’ye göre tiksınme, gurur karşısında hissedilen bir duygudur (4553). Asık suratlı, kaba sözlü ve kibirli kişiler de nefret ve tikinti oluşturur (2077). Eskimiş ve yıpranmış şeyler insanda bu duyguya sebep olabilmektedir (687). Mutluluk zina yapanların hissedeceği bir duygu değildir, bu da zina yapanların yüzüne mutluluğun tüküreceği belirtilerek sert bir dille ifade edilmiştir. Dolayısıyla tikinti oluşturacak insanlar arasında zina yapanlar da bulunmaktadır (1338).

İnsanların vasıfları ve nefret arasında bir bağ kurulmuştur. Ayrıca dünya da nefret edilecek şeylerin olduğu bir yer olarak anlatılmış (6380) ve mekân olarak olumsuz hâle getirilmiştir.

2.12. Utanç

Utanmak, “onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak, mahcup olmak”; *utanma* duygusu ise “insanın ruh dünyasında oluşan çekinme duygusu, utanç duygusu” olarak tanımlanır (TS, 2423).

Suçluluk ve pişmanlık ile aynı grupta, yapıcı olumsuz duygular içinde değerlendirilen utanma, insanın olgunluğuna katkıda bulunur (Tarhan 2010: 166). Topluma yönelik bir duygu olan utancın insanın kendi üzerinde yoğunlaşmasını sağladığı vurgulanır (Hacızade 2012: 176).

Temel duygular arasında kabul edilen utanç için ETY söz varlığında *ubut* “utanç” kelimesi yer almaktadır. DLT’de bu duyguyu karşılayan pek çok kelime mevcuttur. *ır*;

ırra “utanma, utanan”; *ır bol-*, *turkin-*, *turkun-*, *uwut bol-*, *uwutlan-*, *uyad*, *uyal-*, *ter bol-* “utanmak”; *turkug* “utanma, hayâ”, *utan-* “Oğuz lehçesinde utanır görünmek”, *utanç*, *utunç* “Oğuz lehçesinde utanılacak, utandıran”, *uwut*, *uwut* “hayâ”, *uwutgar-* “birini utandırıcaya kadar hayâ duygusuna sevk etmek, utandırmak”, *uwutlug* “çok utangaç ve namuslu (adam)”, *uyadsılık* “utanca boğulmuş olan (adam)”, *yaçan-* “utanıp çekinmek” DLT’de karşımıza çıkan kelimelerdir.

KB’de de utanç ve utanmak için *uwutlug* “utanç”; *eymenük* “utangaç insan”, *uyad*, *kızart-* “utanmak” kelimeleri yer alır.

Utanma duygusu toplumsal düzende önemli bir role sahiptir (Hacızade 2012: 176). Utancın bu özelliği, DLT’deki atasözlerinden birinde de bulunmaktadır. Utanmanın kötü işleri engelleyeceği ifade edilmektedir. DLT bulunan atasözü şöyledir: “*İtka uwut atsa uldañ yimes.*” Bu atasözünün anlamı da “*Köpeğe hayâ atılırsa (utandırılırsa) ayakkabının altını yemez. Birisinin hayâ ile iş yapması istendiği zaman söylenir ve sözle birisi hayâlî olmaya zorlanırsa, hayâdan dolayı kötü işlerini terk eder.*” olarak açıklanmıştır (DLT, 57).

KB’de utanma Allah tarafından kişiye verilmiş en büyük şereftir (2007). Eserin en başında da Hz. Muhammet ve Hz. Osman’ın özelliklerinden biri olarak utanma duygusu gösterilmiştir (43, 55).

Utanma duygusunun özellikleri farklı dizelerde dile getirilmiştir. Bu duygu iyi işlere sevk eden bir vasıta ve en kıymetli değerdir (2009). Hayâ; iyilik ve doğrulukla beraber insanı saadete ulaştıracak erdemlerden biridir (1660, 1664).

Hayâ sahibi olan kişi, insanların başı kabul edilmiştir (2201). Çünkü utanan kişi yumuşak tabiatlıdır ve uygunsuz işler yapmaz (2006). Utanan insanlar her işin teslim edilebileceği kişiler kabul edilir (2202).

Kimlerde bu duygunun olması gerektiği de eserde belirtilir. Yönetici olacak kişinin hayâ sahibi olması dizelerde tekrar edilmiştir (2000, 2005). Beyin bu vasfa sahip olması onun memleketini koruyabilmesinin ön şartıdır (2169). Bu duygu vezir, hâciplik makamındaki kişi, elçi, aşçıbaşı, içkicibaşı ve kâtipte bulunmalıdır (2199, 2444, 2621, 2867, 2927, 2928). Ancak hayâsız kişilerden uzak durulması gerektiği de hayâ sahiplerine binlerce selam gönderilerek açıklanır (1309).

Bu duygunun anlatılmasında da zıtlıklardan faydalanılmıştır. Hayâsız kişi küstah ve adi denilerek olumsuz vasıflarla anlatılmıştır (2762). Kaba insanlar, utanma duygusundan uzak kişiler olarak gösterilmiştir. Çünkü utanma duygusu olanların başkalarına kabalık etmeyeceği, kötü işer yapmayacağı belirtilir (2445). Utanma duygusunun olmadığı kişiler arasında kadınlar da gösterilmiştir. Kadınların utanmadan yüzlerini göstermeleri de toplumun sosyal eleştirisi yapılırken KB’de dile getirilmektedir (6474). KB’ye göre utanç duyulmaması, en büyük hastalıktır. Hayâ ise insanı tüm densizliklerden uzak tutacak duygudur (1662).

KB’de utanma duygusuna sahip olan insanlar da hayâsız hâle gelebilir. Bu değişim de içki içmeyle olabilir (2653). Ancak içki içen kişi uyandıktan sonra içkiliyken yaptıklarından dolayı Allah’tan utanır (6540). Dualarda da utanmaz kul olarak kişinin kendini nitelendirdiği dizeler vardır (6638). Bu durum Allah’ın sonsuz merhamet ve affediciliğini daha belirgin hâle getirmektedir.

2.13. Yas

Yas “ölüm veya bir felaketten doğan acı ve bu acıyı belirten davranışlar, matem” (TS, 2541) olarak tanımlanan yas ETY, DLT ve KB’de yer alan duygulardan biridir. Sevilen biri öldükten sonra yaşanan duygu olan yas için ETY *sığıt* “keder, üzüntü, yas matem” kelimeleri vardır. ETY’de bu duygu Köl Tigin’in ölümünden sonra Bilge Kağan’ın sözleriyle şöyle anlatılmıştır:

İnim Köl Tigin kergek boltu. Özüm sakıntum. Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boltu.... Közde yaş kelser tıda, köñülte sığıt kelser yantarı sakıntum. “Kardeşim Köl Tigin vefat etti. Ben düşündüm. Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu.... Gözden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek düşündüm.” (Ercilasun 2016: 409) Bu cümlelerde yasla birlikte Bilge Kağan’da ortaya çıkan bilişsel ve fiziksel tepkiler görülmektedir. Ancak bu cümlelerde sakin bir kabulün olduğu da düşünülmemelidir. Cümlelerde tekrar eden “*sakıntum*” ifadesi Kağan’ın konumu ve bulunduğu kültürel yapı itibarıyla böyle davranmak zorunda kaldığını göstermektedir.

KB’de *yoğ, yığla-, sığıt, sığıta-, yığlat-, saqınç kıl-* kelimeleri vardır. DLT *sığıt, sıxıt* sadece ağlama anlamı ile yer alır.

KB’de yas Ögdülmiş’in hissettiği duygulardan biridir (6340, 6345). Yasla baş edebilmek ve yasinin patolojik bir duyguya dönüşmemesi için kaybedilen kişi olmaksızın kişinin hayatını devam ettirmesini desteklemek gerektiği vurgulanmıştır. Yas sürecinin kişinin gelecek yaşam planlarını ve etkinliklerini olumsuz şekilde etkilememesi için gayret gösterilmesi (Bildik, 2013, 228) gerektiği belirtilmiştir. Tıbbi bir açıklamada yer alan bu bilgi, 11. yüzyılda hem kültürel hem de dinî bir yaklaşımla KB’de de bulunur. Yusuf Has Hâcib kişinin psikolojik açıdan da sağlıklı bir birey olması için uyarılarını, Ögdülmiş’in yaşadığı kardeş acısı vesilesiyle dile getirmiştir.

2.14. Diğer Olumsuz Duygular

Olumsuz duygulardan *acıma, gücenme, hüsrân, suçluluk, rekabet ve yalnızlık* eserde daha az anlatılmıştır.

Acıma duygusu için *aya-, suyurka-* fiilleri kullanılmıştır. Düşmana karşı olması gereken bir duygudur. Düşmanların acınmadan sürgün edilmesi söylenirken dostlara karşı ise ihsanlarda bulunulması tavsiye edilmiştir (5496). Bu duygu kız ve erkek çocuklara dayak atma konusunda da söz konusudur. Acımadan dayak atılması çocuklara bilgi kazandırmak için onaylanmaktadır (1494). *Acıma* insanın kendisi için de hissetmesi gereken duygudur. Kişinin kendine acıması ve başkaları için kendini feda etmemesi gerektiği belirtilir (1404, 1175).

KB’de *gücenme* duygusunda *seril-, köñül kıl-* kelimeleri yer alır. Gücenme insanları birbirinden uzaklaştırır, işin güzel özelliklerini yok eder (4611). Eserde, bu duygu da olumsuz dil birimleriyle ifade edilmiştir (3707, 3965, 4391, 4686, 5773, 6180, 6183, 6287).

Hüsrân, suçluluk, rekabet duyguları birer beyitte geçmektedir. Hüsrân kötülük yapanların hissedeceği duygudur. “Mahkûm olurlar” açıklaması da kötülüğün aynı

zamanda bir suç olarak değerlendirildiğini de gösterir. Mahkûm edecek olan da Allah’tır (5511). Burada da doğru bir insan olma anlatılmakta ve hüsrân da olumsuz bir duygu olarak değerlendirilmektedir. Suçluluk da gaflet içinde yaşayanların pişmanlıkla beraber hissedeceği duygudur (1206). Rekabet ise yöneticilerle konuşmada dikkatli olunması gerektiği vurgusunda geçmektedir (4086).

Yalnızlık, yalnızlık kelimesi ile eserde yer alır. Olumsuz bir duygu olan yalnızlık, KB’de hem vücudu hem de dini yaşamayı daha sağlıklı hâle getirdiği için (3359) olumlu bir duygu olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç

Duygular pek çok alanın araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada ETY, DLT ve KB’deki duygu bildiren ifadeler tespit edilmiş ve bu eserlerde duyguların nasıl değerlendirildiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Türk dilinin en eski kaynakları olan ETY, DLT ve KB’de duygu kavramlarını ifade eden kelimeler oldukça zengindir. Duygu bildiren kelimelerde *kırgag* “bey ve hanın kendisinden küçük olana öfkesi”, *uyadsılık* “utanca boğulmuş adam”, *kıçurmak* “birine sitem edip ayıplamak ve onun üzülmüşünden sevinç duymak” örneklerinde olduğu gibi anlamda ayrıntılar bulunur.

ETY’de duygu bildiren kelimeler diğer eserlere göre daha azdır. Yas duygusu en belirgin duygudur. Duyguların anlatımının azlığı günümüze ulaşan yazılı belgelerin muhtevası ile ilgilidir.

DLT’de duygu bildiren kelimelerin genellikle anlamları veya çekiminin nasıl yapıldığı belirtilmiştir. Bazı duygulara ait kelimelerde ise atasözlerinden veya şiir parçalarından örnek cümleler verilmiştir. Örneklendirmenin olduğu duygular genellikle olumsuz duygulardır. Olumsuz duygular, insan yaşamında geliştirici duygular olarak kabul edilir. DLT’de de bu işleve uygun olan örneklerde, olumsuz duyguların hayat içinde kişileri düşüreceği zor durumlar gösterilmiş ve insanlar olumsuz duygulara karşı ikaz edilmiştir.

Değer yargıları ve inançlarına uygun davranmayı tavsiye eden Yusuf Has Hâcib’in yazdığı KB’de insanlardaki iç çatışmayı azaltmak, daha mutlu ve huzurlu bir birey ve toplum inşa etmek için duygulardan faydalanmıştır.

Eserde, olumlu duygulardan *cesaret, güven, hasret, hayret, heyecan, huzur, merhamet, şefkat, neşe, sevinç, övünme, saygı, hürmet, itibar, sevgi, takdir, beğenme, umut* duyguları tespit edilmiştir. Olumsuz duygular ise *acı, azap, gurur, kibir, hüznün, keder, üzüntü, haset, çekememezlik, kıskançlık, hırs, ihtiras, açgözlülük; kaygı, endişe, şüphe, kin, öç, korku, öfke, pişmanlık, sıkıntı, tikslenme, nefret, utanç ve yastır. Acıma, gücenme, hüsrân, suçluluk, rekabet ve yalnızlık* duygularına daha az yer verilmiştir.

Eserde en fazla *huzur* duygusu anlatılmıştır. *Sevinç, neşe* gibi olumlu duygular karşıt duyguları ile birlikte ele alınmıştır. Bu tür duygulara KB’de şüpheyle yaklaşılmış ve bu duyguların ardından *keder, endişe* gibi olumsuz duyguların gelebileceği uyarısında bulunulmuştur. Sadece olumlu duyguların olduğu bir yaşamın tekdüze olacağı ve insanı geliştirmeyeceği düşüncesi böyle bir anlatımı ortaya çıkarmış olabilir.

KB’de olumsuz duyguların ardından da gülümseme ve sevincin geleceği anlatılmıştır. Olumsuz duygular olan üzüntü, kıskançlık, öfke, kaygı gibi duyguların da var olduğunu bilmek ve kabullenmek, bu duyguların yerini olumlu duygulara bırakacağını idrak etmek mutlu olmanın yollarından biri olarak değerlendirilmiştir. Psikoloji alanında yapılan çalışmalarda olumsuz duyguların paylaşılmaması tavsiye edilmiştir. Ancak KB’de *Sevinç bolsa kimke özüñ sevnü ber, / Saķınç ķadķu tegse yeme saķnu ber* “Birinin sevinci varsa, buna sen de sevin; o keder ve kaygıya düşerse, sen de kederlen.” (4257) dizelerinde olduğu gibi olumlu bir duyguda da olumsuz duygu da paylaşım öne çıkar. Bu, Türk kültür yapısı içinde günümüzde de ‘kederde ve sevinçte beraberlik’ düşüncesi ile devam etmektedir.

Duygular, KB’de araştırmalarda yer alan olumlu duygu veya olumsuz duygu sınıflandırmasının dışında ele alınmıştır. Sevinç, gurur olumlu bir duygu iken KB’de tamamen olumsuz bir duygu olarak anlatılmış ve temkinli olunması istenmiştir. Olumlu duygular anlatılırken ölüm her zaman okura hatırlatılmış, dünyadaki yaşam nasıl gelip geçiciyse iyi duyguların da öyle olduğu vurgusu yapılmıştır. Eserde olumsuz duygulardan kıskançlık ve açgözlülük “Kıskançlık, açgözlülük yiyicidir.” metaforuyla anlatılmış ve anlatımda somutlaştırmaya gidilerek az sözle kavramın anlamı açıklanmıştır.

KB’de temel unsurlardan olan bilgi ve aklın duygular üzerindeki etkisi de anlatılmıştır. Bilgi cesaret, merhamet, sevinç, saygı; akıl ise öfke, sıkıntı, saygı, itibar duygularıyla beraber değerlendirilmiştir. Ayrıca eserin muhtevasında önemli bir yeri olan İslamiyet de duyguların anlatımında etkilidir. Şefkat, merhamet, kaygı Hz. Muhammet; utanma ise hem Hz. Muhammet hem de Hz. Osman için ifade edilen duygulardır. Bu ifadelerde hadislerin etkisi vardır.

Duyguların anlatımında Türk dili içinde bulunan işteş yapılar da önemlidir. *agrış-*, *igeş-* gibi işteş yapıların Türk dilinde varlığı, duyguların bireysel olarak değerlendirilmesine aykırılık oluşturan örneklerdir. KB’de de belirtildiği gibi iyi insan olmanın şartı, sevinci ve kederi yani iyiyi de kötüyü de paylaşmaktır. Türk kültür yapısı içinde acı da paylaşılmaktadır. Batı toplumlarında bireysel bir duygu olarak görülen acı Türk kültüründe toplumsal duyguya dönüşebilmektedir.

Duygu kültürüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Bazı kültürlerin kin ve öç duygusunu beslediği ve teşvik ettiği belirtilmiş olsa da Türk kültürünün temel eserleri DLT ve KB’de kin ve öç uzak durulması gereken duygular olarak anlatılmıştır.

Yusuf Has Hâcib’in gözlem ve duygu dünyasının çok geniş olduğunu söyleyebiliriz. Hâcib duyguların insan yaşamındaki yerini cinsiyet, meslek grupları, yaş gibi özellikleri de dikkate alarak açıklamıştır. Duyguların kaynağı, hayatın farklı dönemlerinde değişimi, insan ve çevresi üzerine etkisi, ölümden sonraki hayatta dünyevi duyguların yansımalarının neler olacağı KB’de yer almaktadır. Duyguların çoğunlukla olumsuz olarak değerlendirildiği KB, ilk okumada karamsar ve kaygılı bir anlatıma sahipmiş gibi görünmektedir. Ancak metnin bütününe ve eserin yazıldığı döneme, dönemin şartlarına bakıldığında bu anlatımın sebebi anlaşılmaktadır. Hâcib temkinli, rehavetten uzak, duygularını kontrol etmesini bilen bir insan ve toplum anlayışı ile duyguları ve etkilerini anlatmıştır.

Hayatın içindeki güzel duyguların fark edilmesini, değer kazanmasını sağlayan olumsuz duyguların anlatımı hatta olumlu duyguların bile zaman zaman eserde olumsuz olarak değerlendirilmesi, duygulardaki pek çok ayrıntının ele alınması, okurun, alıcının uyarılması eserin didaktik bir yapıya sahip olmasındandır.

Siyasetname, ahlak ve öğüt kitabı, ütopya gibi nitelendirilmenin yapıldığı KB duygular bağlamında okunduğunda da kişinin yaşamına ışık tutacak bir eserdir. Türk dili ve edebiyatı bakımından çok önemli olan bu eser tematik başlıklarla günümüz Türkçesine aktarılarak yayımlanırsa çok daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilir.

Kısaltmalar

DLT : Dîvânu Lügâti't-Türk

ETY : Eski Türk Yazıtları

KB : Kutadgu Bilig

TS : Türkçe Sözlük

s. : Sayfa

S. : Sayı

vd. : Ve devamı, ve diğerleri.

Kaynakça

- AHMED, Sara (2017). *Duyguların Kültürel Politikası* (Çev. Sultan KOMUT), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- AKALIN, Şükrü Halûk; vd. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKALIN, Şükrü Halûk; vd. (2018). *Yazım Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks*, (Haz. Kemal Eraslan; Osman Fikri Sertkaya; Nuri Yüce), İstanbul: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARAT, Reşit R. (1991). *Kutadgu Bilig I, Metin*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ARAT, Reşit R. (1959). *Kutadgu Bilig II, Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BAL, Metin (2018). "Caydırmaya Karşı Platon'un Lakhes Diyaloğunda ve Aldous Huxley'in Cesur Yeni Dünya Romanında Cesaret Felsefesi", *Mavi Atlas*, 6, 1: 90-130.
- BAŞ, Melike (2015). *Conceptualization of Emotion through Body Part Idioms in Turkish: A Cognitive Linguistic Study*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- BİLDİK, Tezan (2013). "Ölüm, Kayıp, Yas ve Patolojik Yas", *Ege Tıp Dergisi / Ege Journal of Medicine*, 52, 4: 223-229.
- BOZKURT, Ferdi (2014). "Sözlüklerdeki Temel Duygu Kavramlarının Yeniden Tanımlanması: Bir Yöntem Önerisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21, 1: 25-34.
- CONDON, John (2000). *Kelimelerin Büyülü Dünyası*, (Çev. Murat ÇİFTKAYA), İstanbul: İnsan Yayınları.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2012). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2001). "İtidal", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (23), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÇAĞRICI, Mustafa (2002). "Kin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (26), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- ÇAĞRICI, Mustafa (2004). “Merhamet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (29), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÇEÇEN, Rezan (2002). “Duygular İnsan Yaşamında Neden Vazgeçilmez ve Önemlidir”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX, 9: 164-170.
- DEMİRTAŞ, Andaç; DÖNMEZ, Ali (2006). “Yakın İlişkilerde Kıskançlık: Bireysel, İlişkisel ve Durumsal Değişkenler”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 17, 3: 181-191
- DİLÂÇAR, Agop (1995). *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DÖLEK, Adem (2003). “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları”, *HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI, 6: 50-76.
- ER, Nurhan (2006). “Duygu Durum Sıfat Çiftleri Listesi”, *İstanbul Çalışmaları*, 26: 21-43.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B.; Akkoyunlu, Ziyat, (2015), *Kâşgarlı Mahmut Divânı Lugâti 'î-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1992). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- HACIZADE, Naile (2012). *Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- KOCAOĞLU, Timur (1970). “Kutadgu Bilig’de Pişmanlık Duygusu I-II”, *Türk Dünyası*, İstanbul IV, 16: 20-21; 17: 34-38.
- LUPTON, Deborah (2002). *Duygusal Yaşantı, Sosyo-Kültürel Bir İnceleme* (Çev. Mustafa CEMAL), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, vd. (2013). *Hadislerle İslam C.1*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- SMİTH, Tiffany Watt (2018). *Duygular Sözlüğü* (Çev. Hale ŞİRİN), İstanbul: Kolektif Kitap.
- ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TARHAN, Nevzat (2010). *Duyguların Dili*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (2007). “Recâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (34), İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- YAYLAGÜL, Özen, (2005), “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, 1: 17-51.